

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET POLITIČKIH ZNANOSTI
DIPLOMSKI STUDIJ NOVINARSTVA

Iva Čabraja

Globalni gradovi u lokalnom kontekstu

Komunikacijske prakse prostorno-vremenskog
sažimanja u poslovnoj zoni zagrebačke Radničke
ceste

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2016.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET POLITIČKIH ZNANOSTI
DIPLOMSKI STUDIJ NOVINARSTVA

Globalni gradovi u lokalnom kontekstu

Komunikacijske prakse prostorno-vremenskog
sažimanja u poslovnoj zoni zagrebačke Radničke
ceste

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc.dr.sc. Zlatan Krajina
Studentica: Iva Čabraja

SAŽETAK: Rad istražuje pojam globalnoga grada i prostorno-vremenskog sažimanja u specifičnom empirijskom slučaju razvoja zagrebačke poslovne zone na Radničkoj cesti. Fokus istraživanja je na lokalnom kako bi se bolje razumjeli globalni fenomeni kao što je prelazak industrijskih društava u postindustrijska, reurbanizacija ili gentrifikacija. Istraživanje je pokazalo da je prostorno-vremensko sažimanje ključni trenutak transformacije industrijskog prostora i društva u postindustrijsko te kako kroz izgradnju poslovne zone dolazi do olakšavanja fizičke mobilnosti, komunikacije i poslovanja za jedne dok za druge ono znači sve veću nedostupnost novostvorenih resursa i infrastrukture.

KLJUČNE RIJEČI: globalni grad, prostorno-vremensko sažimanje, reurbanizacija, gentrifikacija

Izjavljujem da sam diplomski rad "Globalni gradovi u lokalnom kontekstu: Globalni gradovi u lokalnom kontekstu: Komunikacijske prakse prostorno-vremenskog sažimanja u poslovnoj zoni zagrebačke Radničke ceste", koji sam predala na ocjenu mentoru (doc.dr.sc. Zlatan Krajina), napisala samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao/la ECTS-bodove.

Iva Čabraja

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. GLOBALIZACIJA I GLOBALNI GRAD.....	3
2.1. EKONOMIJA GLOBALNOGA GRADA – RAZVOJ USLUŽNIH DJELATNOSTI	5
3. SAŽIMANJE VREMENA I PROSTORA	9
3.1. VRIJEME	9
3.2. PROSTOR	10
3.3. SAŽIMANJE.....	12
4. METODA.....	14
5. NACRT ISTRAŽIVANJA	15
6. STUDIJA SLUČAJA: POSLOVNI KOMPLEKS U RADNIČKOJ CESTI U ZAGREBU	16
6.1. OD KANALIZACIJSKE TRASE DO SREDIŠNJE POSLOVNE ZONE	16
6.2. IZGRADNJA ZAGREBAČKOG <i>CITYJA</i>	19
6.3. POSLOVNA ZONA KAO POSTINDUSTRIJSKA URBANA KONTRADIKCIJA	23
6.3.1. RADNO VRIJEME KAO DOMINANTNI RITAM ŽIVOTA RADNIČKE CESTE ..	25
6.3.2. PROSTORNOST FINACIJSKE INDUSTRIJE.....	26
6.3.3. GENTRIFIKACIJA – ISELJAVANJE RADNIČKE KLASA S RADNIČKE CESTE	28
6.3.4. MOGUĆNOSTI OTPORA	32
6.3.5. GLOBALNO SUSREĆE LOKALNO – MOGUĆNOST LOKALNOG OTPORA GLOBALNOM	33
7. ZAKLJUČAK	36
8. LITERATURA.....	39

1. UVOD

Ovaj rad istražuje pojam prostorno-vremenskog sažimanja i globalnoga grada kroz specifični empirijski slučaj razvoja poslovne zone na Radničkoj cesti u Zagrebu. Razvoj poslovne zone s ovakvog gledišta još je neistražen pa želimo saznati više koristeći nemedijacentrični pristup. Nemedijacentrični pristup Davida Morleyja (2006) prema kojemu su mediji izmaknuti iz fokusa proučavanja kako bismo naučili nešto o tome kako se mediji koriste u društvu. Ovakav pristup posljedica je promjene paradigme u medijskim i komunikacijskim studijama s istraživanja učinaka medija na pojedinca na istraživanja načina na koje je svijet medijski posredovan. Sada se dakle „medijske i komunikacijske studije nalaze u paradoksalnoj situaciji. Značajno dobivaju na važnosti jer pitanja medijske komunikacije postaju dio istraživanja (gotovo) svega. No, s druge strane, gube svoju specifičnost ako njihov fokus više nije na masovnoj komunikaciji kao posebnom polju već na medijatizaciji svega“ (Hepp, 2010: 37). Medijatizacija ili posredovanje jest „proces povećane difuzije tehničkih komunikacijskih medija u različitim društvenim i kulturalnim sferama“ (ibid, 39). Teorija medijatizacije za središnju ideju postavlja međusobnu povezanost medijskih i kulturnih promjena koje ne doživljava na način da medijske promjene uzrokuju kulturne promjene (ibid) – upravo se ovdje otvara prostor za proučavanje urbanih fenomena unutar medijskih i komunikacijskih studija jer su i sami gradovi sve više medijski posredovani.

Ovaj rad bavi se odnosom između medija i grada koji je vrlo izazovan jer subjekt – mediji i grad – zahtjeva interdisciplinarni pristup. Subjekt rada nalazi se na križanju socioloških, geografskih te kulturnih i medijskih studija. „Generalno razdvajanje kulture i prostora danas je zastarjelo kod obje strane“, tvrdi Johan Förmäs (2006: 5), jer su geografi sve više i više zainteresirani za „imaginarno, posredovano i simbolično“ dok su znanstvenici koji se bave proučavanjem medija počeli sve više pažnje posvećivati „prostornim dimenzijama i lokacijama na kojima se događaju komunikacijske prakse“. S točke gledišta urbanih studija gradovi su „planirani i življeni tehnološki prostori i geografska čvorišta“, no ovaj rad na grad gleda na isti način na koji medijske studije gledaju na njega – istražujući „komunikacijske procese kao tehnologije kulture koje formiraju čvorove u sferi kulture“ (Förmäs, 2006: 6).

Mediji i grad vrlo su usko povezani i oslanjaju se jedno na drugo. „Medijima je potreban grad kako bi svoju industriju nahranili talentima, snažnim reprezentacijama i potrošačima medijskih proizvoda i tehnologija“ dok „grad treba medije kako bi mu pomogli u brendiranju njegove globalne privlačnosti, ali i za upravljanje različitostima i komunikacijskim pejzažem“

(Georgiou, 2013: 3). Reputaciju grada, kao i njegovu simboličku moć, kontrolira kultura i upravo su zato mediji i komunikacije važan dio simboličke ekonomske moći grada. Medijska industrija ostvaruje goleme profite, a uz to posjeduje i golemu moć u konstrukciji simboličkih značenja, ali čak i kreiranja prostora grada te tako doprinosi u stvaranju značenja prostora. Förnas (2006: 10) tvrdi da su gradovi „istovremeno unutrašnji dio kulture i prostora“ jer u gradskom okolišu postoje veze između ljudi koji komuniciraju jedni s drugima.

Ovaj rad najprije definira temeljne pojmove istraživanja pa tako najprije diskutiramo globalizaciju kao proces koji je gradove pretvorio u medijske prostore, a medijskim praksama dao važnu ulogu u akumulaciji kapitala. Iako je globalizacija uzrokovala da se proizvodnja roba i usluga rasprši po cijelom svijetu, to ipak nije slučaj u svim dijelovima svijeta. Zatim slijedi osvrt na nove oblike sofisticiranih financijskih usluga koje upravljaju mrežama produkcije jer imaju potreban kapital. Proučavamo globalni grad Saskie Sassen kao središte materijalne i nematerijalne proizvodnje koja pokreće globalnu ekonomiju. Rad zapravo uvelike slijedi djelo Sassen pa tako za temeljnu postavku uzimamo globalni grad kao „mjesto postindustrijske proizvodnje gdje je inovacija u korporativnim uslugama i financijskom sektoru sastavni pokretač restrukturiranja svjetske ekonomije“ (Sassen, 1991, 126). Na kraju dolazi razmatranje mogućnosti prostorno-vremenskog sažimanja i temeljni problem isključenosti.

Sve spomenute pojmove vrlo je plodno istraživati u Zagrebu kao gradu u kojemu je tranzicija gotovo stalno stanje - grad je to koji je preživio socijalizam i trenutno živi kapitalizam, a stanje tranzicije odražava se i na izgradnju i na život građana. Posebno je plodna za istraživanje Radnička cesta na kojoj su još vidljivi ostaci socijalističkog vremena pomješani s kapitalističkim i postindustrijskim obilježjima. U tom prijelaznom obliku najjasnije se ocrtavaju obrisi ključnog čimbenika promjene: regeneracija.

2. GLOBALIZACIJA I GLOBALNI GRAD

Nakon Drugog svjetskog rata nacionalne ekonomije se sve više i jače povezuju. Tako se stvara globalni sustav proizvodnje i potrošnje – gotovi proizvodi distribuiraju se i razmjenjuju na globalnoj razini, a ne na isključivo nacionalnom tržištu. Važne i cjelovite promjene koje su zahvatile svijet u tom razdoblju bile su i „liberalizacija globalnog toka kapitala, rast broja i utjecaja transnacionalnih kompanija, ekonomski napredak novo-industrijaliziranih zemalja i osnivanje supranacionalnih trgovačkih zajednica kao što su Europska Unija ili Sjevernoamerički sporazum o slobodnoj trgovini (NAFTA)“ (Sykora, 1994: 1151). Nastankom spomenutih supranacionalnih zajednica, nacionalne države gube na značaju te se otvara prostor globalizaciji koja tada postaje važan termin. Swyngedouw (1992) tvrdi kako je u pedesetim i šezdesetim godinama prošloga stoljeća upravo nacionalna država održavala ravnotežu između javnih i privatnih aktera, dok je u sedamdesetim i osamdesetim godinama došlo do promjene. „Vlast nad ekonomskim prostorom prestala se podudarati s granicama nacionalnih država i uspostavila se na globalnoj razini proizvodnje i cirkulacije kapitala“ (Swyngedouw, 1992: 51) i upravo je to dokrajčilo fordistički način proizvodnje – oslobodilo proizvodnju od državnih regulacija te otvorilo prostor za razvoj globalnih čvorišta ili globalnih gradova, kako ih naziva Sassen (1991). Sassen nam jednostavnim primjerom objašnjava kako je grad prerastao nacionalnu zajednicu: burzu ne nazivamo američkom, već njujorškom burzom. U ovom radu globalizaciju interpretiramo kao proces prelaska s nacionalne na globalnu povezanost i međuzavisnost dobara, kapitala i samih pojedinaca. Takav novi oblik povezanosti otvara put gradovima da se pozicioniraju kao što su to u prošlosti činile države i istaknu kao novi upravljački centri i mjesta povezivanja dobara, kapitala i samih pojedinaca.

Castells u diskusiju o globalizaciji uvodi koncept *informacijskog društva* proizašlog iz *tehnološke informacijske revolucije* koje je zapravo osnovna infrastruktura za nastajanje globalne ekonomije. Prema njemu, globalna ekonomija okarakterizirana je kao nova podjela rada među državama i to je „ekonomija u kojoj su tokovi kapitala, tržišta rada, tržišta kapitala, informacije, sirovine, uprave i organizacije na cijeloj planeti namjerno potpuno međusobno ovisne“ (Castells, 1993: 249). Ova povezanost i tokovi koji nas okružuju i oblikuju društvo „nastali su društvenim razvojem tehnologija kao što su 'mikroelektronika', 'telekomunikacije' i 'radiodifuzni sistemi'“ (Castells, 1996: 412). Castells tako naglasak stavlja na informacije i tokove informacija koje su posredstvom tehnologije utabale put globalizaciji. Također,

uvažava smanjenje moći nacionalne države i tvrdi kako tokovi informacija, kao ni informacijsko društvo, ne poznaju nacionalne granice.

Još jedan važan autor, Henri Lefebvre (prema Ursić, 2009), društvo vidi kao potpuno urbanizirano, „njegovo urbano društvo predstavlja posljedicu globalne urbanizacije koja izrasta iz procesa industrijalizacije“ (Ursić, 2009: 1133). Lefebvreova teorija govori da su globalni fenomeni zapravo urbani fenomeni koji se odvijaju u svim društvima na sličan način, ranije ili kasnije. Ova teorija zapravo najuže povezuje globalizaciju s razvojem gradova i zapravo svodi globalizaciju na niz urbanih fenomena koji se na sličan način i u različito vrijeme odvijaju kroz cijeli svijet. Čak i povijesni razvoj gradova ide u prilog ovoj teoriji – „do početka 20. stoljeća milijunski gradovi bili su rijetkost i većina populacije živjela je na selu. Godine 1800. samo je tri posto svjetskoga stanovništva živjelo u urbanim predjelima. Taj je postotak u to vrijeme ubrzano rastao, a na početku 20. stoljeća narastao je do 14 posto, pa čak 12 gradova ima više od milijun stanovnika. Ubrzanje povijesti kojemu smo danas svjedoci dovelo je do toga da danas 47 posto svjetskoga stanovništva živi u gradovima, a čak 411 gradova milijunski su gradovi, od kojih njih desetak, poput New Yorka, Tokija i Londona, broje po više od deset milijuna stanovnika“ (ibid).

Giddens (1990: 64) definira globalizaciju kao „pojačavanje intenziteta društvenih odnosa širom svijeta koji povezuju udaljene lokacije na takav način da su lokalna zbivanja oblikovana događajima koji se odvijaju na velikoj udaljenosti i *vice versa*“, a nastavno na svoju definiciju tvrdi da je „svatko tko proučava gradove danas, u bilo kojem dijelu svijeta, svjestan da je ono što se događa u lokalnom susjedstvu vjerojatno uvjetovano faktorima – poput svjetskih tržišta novca i roba – koji djeluju s neodređene udaljenosti od samog tog susjedstva“. Kako bismo se ogradili od nekritičkog pristupanja pojmu globalizacije u ovom je trenutku važno napomenuti kako globalizacija pridonosi homogenizaciji na globalnoj razini, ali nema uvijek jednake učinke na svim područjima, u svim državama i regijama svijeta. Globalizacija čak može biti promatrana kao izvor ište i uzročnik geografski nejednakog razvoja jer postoje dijelovi svijeta koji nisu toliko povezani i za koje se čak može reći da ih je globalizacija zaobišla jer na njih ne utječu svjetska tržišta novca i roba o kojima govori Giddens. Dok poslovni ljudi iz Singapura ili Koreje do Sjedinjenih Država mogu doletjeti unutar jednog dana ne možemo ne zapitati se „što je s onima iznad kojih Boeing leti na otocima pet milja niže? (...) Boeing za njih nije promijenio ništa. Avioni omogućavaju poslovnim ljudima da prelete ocean u trenu oka, ali pad koji bilježi brodska plovidba dodatno je povećao izolaciju mnogih otočnih zajednica“ (Birkett, 1991 prema Massey 1991, 25).

Kako bi se slučaju poslovne zone Radnička cesta pristupilo iz najrelevantnijega ugla, rad prati navedene teoretičare globalizacije - teorije Castellsa i Sassen koji „smatraju da treba obuhvatiti širi socijalni prostor da bi se shvatile urbane promjene“ (Ursić, 2009: 1133) i zbog toga, kao kod njih, proces globalizacije uključen je u istraživanje urbanih fenomena. No, na umu također treba imati činjenicu da globalizaciju karakterizira neujednačena integracija različitih regija svijeta u globalni sustav i zbog toga ćemo postaviti pitanja slična onima koja je postavio Sykora (1994) u svom istraživanju povezanosti globalizacijskih i urbanizacijskih procesa u Pragu – zanima nas gdje se nalazi Zagreb, ili preciznije, njegova poslovna zona nastala na Radničkoj cesti, unutar tog globalnog sistema. Želimo istražiti kako to područje kreiraju vanjske (globalne) sile, a koju pak ulogu imaju lokalni akteri (zakonodavci, investitori i NGO) te kakvi su ishodi tog ispreplitanja globalnog i lokalnog.

2.1.EKONOMIJA GLOBALNOGA GRADA – RAZVOJ USLUŽNIH DJELATNOSTI

Broj zaposlenih u uslužnom sektoru, kao i sam uslužni sektor, mnogostruko se povećao u posljednjem stoljeću i sada je glavni izvor prihoda globalne ekonomije. Stupanj razvoja i raširenosti tercijarnog sektora ključan je pokazatelj razvijenosti grada prema Sassen jer su uslužne djelatnosti u prošlosti bile bazirane u jednom gradu u kojem su i djelovale – uspjeh je za tvrtke koje su se bavile proizvodnjom usluga značio snažnu i razvijenu mrežu lokalnih klijenata. No, kako je 1970-ih došlo do povećane potražnje za uslugama diljem svijeta, „tvrtke koje pružaju usluge također postaju velike korporacije i stvaraju mreže ureda širom svijeta kako bi pratile globalne aktivnosti svojih klijenata“ (Taylor, 2001: 22). Također, „došlo je do velike transformacije u karakteristikama usluga namjenjenih proizvođačima i financijske industrije, kao i velike transformacije uloga koju ove industrije imaju u ekonomiji glavnih industrijaliziranih zemalja i u internacionalizaciji tih ekonomija“ (Sassen, 1991: 90). „Industrije unutar uslužnoga sektora mogu se podijeliti na one koje uslužuju pojedince (npr. usluge frizera) i kućanstva (npr. supermarket) i na one čije su usluge namjenjene tvrtkama (npr. oglašavanje). Ove se dvije industrije obično nazivaju usluge za potrošače (op.a. *consumer services*) i usluge namjenjene proizvođačima (op.a. *producer services*)“ (Taylor, 2001: 22). Usluge za proizvođače uslužuju uglavnom tvrtke i vlade, a ne pojedinca, a Sassen (1991: 90) kao ključne usluge za proizvođače navodi oglašavačku industriju, računovodstvo, pravne poslove, nekretnine, bankarstvo ali i financijsku industriju, usluge namjenjene

proizvođačima pokrivaju širok spektar poslova kao što su održavanje, transport, komunikacije, distribucija, usluge čišćenja ili osiguranja.

Navedeni autori pokušavaju ukazati na to da je došlo do visoke specijalizacije u poslovanju pa tako danas različita poduzeća proizvode više različitih dijelova koje na kraju jedno ili opet nekoliko poduzeća sklapaju u gotov proizvod i plasiraju na tržište krajnjem korisniku. Ti usko specijalizirani proizvođači, kako usluga tako i materijalnih dobara, i dalje ostaju usko fizički povezani s ostatkom industrije na lokalnoj razini – osnivaju urede blizu onih s kojima posluju, ali posluju na globalnoj razini.

Razvoj trgovine usluga uglavnom je slijedio razvoj velikih internacionalnih kompanija kojima su te usluge namjenjene. Saskia Sassen (1991) govori kako je došlo do velikog rasta u internacionalnoj financijskoj aktivnosti i transakcijama u uslužnim djelatnostima. Tvrdi kako se većina tih aktivnosti događa u visoko razvijenim državama, a posebice u Sjedinjenim Američkim Državama, Ujedinjenom Kraljevstvu i Japanu. Zbog ove nove koncentracije danas najrazvijenijeg sektora uslužnih djelatnosti došlo je do transformacije sastava i geografske transformacije globalne ekonomije. New York, London i Tokio tako proizlaze kao novi strateški centri globalnog toka novca, no oni nisu konkurencija jedno drugome već zajedno tvore „jednu vrstu transnacionalnog urbanog sistema u kojemu svaki od gradova ima svoju posebnu funkciju unutar novih vodećih sektora ekonomije“ (Sassen, 1991: 89). P.J. Taylor gradi na tezama Saskie Sassen i tvrdi da su navedeni gradovi postali „i proizvodna, ali i inovacijska središta kao i tržišta velikih korporacija koje se bave pružanjem raznih novih usluga“ (Taylor, 2001: 22). Sastav i razvoj ekonomije globalnih gradova (NY, LDN, Tokio) za Sassen (1991: 88) „jasno ukazuju na velik značaj financijskih i producer services, njihovog iznadprosječnog širenja u posljednjem desetljeću (op.a. u osamdesetim godinama 20. stoljeća) i neproporcionalnu koncentraciju u tim gradovima“. Globalni gradovi o kojima govori Sassen su oni gradovi koji su sjedišta internacionalnih kompanija, u kojima je najveći broj ljudi zaposlen u tercijarnim djelatnostima, u koji poruke pristižu čim su odaslane i koji omogućavaju instantnu komunikaciju s bilo kojim dijelom svijeta zbog besprijeorne infrastrukture.

Česte promjene u proizvodnji i strukturi radnika uzrokovane deindustrijalizacijom dovele su do povećane koncentracije kontrolnih funkcija korporacija u nekoliko globalnih gradova pa Sassen tvrdi kako velike korporacije trebaju svoje središte upravo unutar tih nekoliko globalnih gradova. Navodi njujorški Manhattan kao sjedište internacionalnih pravnih tvrtki i

oglašivačke industrije, oko kojih se onda lokalno razvija i popratna visoko specijalizirana industrija koja proizvodi sve potrebno za funkcioniranje prvih dvaju (Sassen, 1991). Na ovom tragu nastaju poslovne zone unutar gradova, takozvani CBD (City Business District) poput zagrebačke poslovne zone na Radničkoj cesti.

Suprotno od Sassen, koja u središte pitanja globalnog grada stavlja razvijenost sofisticiranih uslužnih djelatnosti, Hoyler i Watson 2012. godine provode istraživanje u kojem su medijske korporacije u središtu. U radu istražuju „alternativnu dimenziju svjetske mreže gradova kojom upravljaju transnacionalne medijske korporacije, a ne napredne usluge namjenjene proizvođačima“ (Hoyler i Watson, 2012: 90). Tvrde da su globalizacija, deregulacija i digitalizacija omogućile medijsko širenje koje je dovelo do ubrzanog rasta globalnog komercijalnog tržišta i upravo su zato odlučili istražiti lokacijske strategije vodećih transnacionalnih medijskih korporacija. Cilj im je ispitati „stupanj globalnosti takozvanih globalnih medija“ (Hoyler i Watson, 2012: 91), no ipak upozoravaju kako nijedna medijska organizacija nije sama po sebi uistinu globalna i kako ni jedna ne posluje na svim svjetskim tržištima – što su na kraju i dokazali istraživanjem.

Medijsko širenje u devedesetima uzrokovano globalizacijom dovelo je do brojnih akvizicija i okrupnjavanja (omogućenih deregulacijom) sitnog broja kompanija koje su tako postale vodeće na tržištu i izgradile ekonomski, ali i kulturno, važan udio na svakom kontinentu. Digitalizacija sadržaja i Internet doveli su pak do vertikalne koncentracije vodećih medijskih korporacija, što znači „koncentraciju cijelog procesa proizvodnje i distribucije medija, i kontrolu iste vrste medija na različitim prostornim razinama, tj. od lokalnih do nacionalnih ili međunarodnih“ (Peruško 2003: 42). Iako vertikalna koncentracija nije toliko opasna za pluralizam razvijenih demokracija, u tranzicijskim zemljama poput Hrvatske može biti štetna. O globalnim medijskim korporacijama i štetnosti koncentracije medija pisali su i brojni domaći autori. Peruško tako govori o ubrzanom razvoju medija koji se „posljednjih desetljeća događa pod utjecajem tehnološkog napretka, sve više na globalnoj razini. Pod utjecaj ekonomskih i tehnoloških interesa koji potiču koncentraciju medija, te pred izazovima globalizacije (koja svijet sve više povezuje i istodobno ga komercijalizira)“ (Peruško, 2003: 40). Autorica pitanja „reguliranja, ograničenja i nadzora nad medijskim koncentracijama i sprečavanje monopola danas pokazuje kao temeljno pitanje medijske politike“ (ibid).

Castells (2009: 72) tvrdi da su „multimedijski biznisi isprepleteni i formirani u globalne mreže kroz strateška partnerstva“ te da su upravo ta partnerstva najveća transformacija u

medijima. Dolazi do udruživanja malog broja vodećih medijskih igrača koji su dovoljno veliki da ih se može nazivati i globalnim igračima s manjim lokalnim ili nacionalnim igračima. Oni ulaze u partnerstva kako bi si mali osigurali opstanak i resurse, a veliki upravljanje cijelim sustavom. Velike korporacije tako dobivaju globalni doseg i odgovarajući pristup lokalnom tržištu. Ove velike korporacije mogli bismo nazvati medijskim konglomeratima. Konglomerati su „jedna, ili nekoliko (međusobno povezanih), megakorporacija koje distribuiraju informacije i zabavu na cijeloj zemaljskoj kugli“ (Peruško, 2003: 40), a postojeći trend koncentracije i konglomeracije medijskog biznisa bi naposljetku mogao negativno utjecati na „slobodu istraživanja i demokratski razvoj“ (ibid). Do negativnog bi utjecaja moglo doći jer velike korporacije mogu utjecati na medije (banalnim radnjama poput ne-kupovine oglasnog prostora, do krčenja distribucijskih kanala) i preko njih provoditi svoju volju.

Ovaj nepovoljni utjecaj velikih korporacija može se naposljetku odraziti i na razvoj gradova pošto u tranziciji država više nije ključni akter u planiranju i izgradnji pa je tako „do 1990. godine, naime, sav prostor, barem nominalno, bio javni, odnosno društveni, pa je osnovni planerski zadatak bio sadržan u zoningu kao distribucijskoj tehnici funkcionalnosti. Danas, međutim, pritisak kapitala i investitora uspostavlja posve drukčije okolnosti pa i uvjete za prostorno planiranje, pa nepostojanje planova, odustajanje od njih ili namjerno negiranje i nepoštivanje planerskih ili čak zakonskih odredbi jesu posve standardna praksa u operiranju prostorom koji se više ne percipira kao opće dobro nego kao kapitalni resurs“ (Vukić, 2007: 16). Ovdje možemo uočiti još jednu dodirnu točku medija i grada – ni prvi ni drugi nisu imuni na pritisak kapitala.

Kratke s druge strane tvrdi da trendovi prema kulturnoj diferencijaciji tržišta koje postavljaju globalne korporacije pokušavajući se pozicionirati na lokalnome tržištu putem partnerstva s lokalnim i nacionalnim medijima istovremeno stvaraju mreže globalne produkcije kulturne i medijske industrije. Čvorišta tih mreža nalaze se u urbanim središtima koja su ujedno i ključna žarišta kulturalne produkcije. Ova središta služe kao *lokalne sidrišne točke* u *metropolama kulture* (Kratke prema Hoyler i Watson, 2012: 91).

Medijske korporacije u kontakt s pružateljima usluga, o kojima piše Sassen, dolaze na lokalnoj razini i tako te pružatelje usluga unose u svoju globalnu mrežu. Prema Hoyler i Watson (2012, 93) na sub-čvorišnoj razini mreže povezanih gradova, to jest na razini svjetske gradske mreže mreže ureda postaju od centralne važnosti zbog širenja korporacija u

globalizaciji zbog toga što upravo mreže ureda pružaju usluge korporativnim klijentima. Između tih ureda postoji tok rada i radnika: interkulturalna komunikacija postaje svakodnevna, a transfer znanja i visokokvalificiranih pojedinaca čine mrežu svjetskih gradova. Riječ je o tome da iza svih informacija i tehnologije koja povezuje dva grada stoje upravo ljudi koji iz neke točke odašilju informacije, donose odluke i upravljaju tehnologijom.

Istraživanjem povezanosti među gradovima Hoyler i Watson došli su do zaključka da se snažna regionalizacija globalnih medijskih korporacija nastavlja i na tragu Sassen „najveće svjetske medijske korporacije ostaju čvrsto usidrene u tri velika tržišta Sjeverne Amerike, Europe i Japana“ (Hoyler i Watson, 2012: 106).

3. SAŽIMANJE VREMENA I PROSTORA

Nakon što smo objasnili razvoj globalnoga grada utemeljenog na sofisticiranim uslužnim djelatnostima prelazimo na idući pojam ovoga rada, a to je vremensko-prostorno sažimanje koje također ima ključnu ulogu u razvoju kako globalnih gradova tako i poslovnih zona unutar tih gradova. Započet ćemo s definiranjem vremena i prostora i na poslijetku ćemo definirati samo sažimanje.

3.1.VRIJEME

Za ljudsko društvo unificirano je mjerenje vremena od posebne važnosti jer bez zajedničkog razumijevanja vremena društvo današnjice ne bi moglo funkcionirati. Nakon što je došlo do značajnog porasta u međunarodnom brodskom i željezničkom prometu, pojavila se potreba za uspostavom standardnog vremena. Standardno je vrijeme utvrđeno „točno u onom trenutku kada je industrijskoj revoluciji veća sinkronizacija rada postala neophodna“ (Thompson, 1993 prema Moores, 2005: 12). Tako je šire pojavljivanje kronometra ili sata usko povezano s industrijskom revolucijom, izumom parnog stroja i novim načinima prijevoza robe i ljudi. Osim prijevoza, industrijska je revolucija bitno utjecala i na rad. Industrijski je rad cvjetao što je zahtijevalo i veću sinkronizaciju rada i radnika.

Na vrijeme od samih početaka mjerenja gledamo kao na linearnu poveznicu prošlosti i budućnosti preko sadašnjosti u kojoj se nalazimo. Osim usklađivanja vremena rada i biološkog produljivanja vremena života, najvažniji utjecaj vremena na čovjeka danas dakako

jest „fizikalno skraćivanje vremena za putovanje od točke A do točke B, bilo na globalnoj (poslovni put, turistički izleti na drugi kontinent) ili lokalnoj razini (odlazak na posao)“, a nadasve i pojava, unutar globalne ekonomije, „virtualnoga vremena koje ima karakteristike svevremenosti i bezvremenosti sadržane u informacijama koje su trenutačno dostupne“ (Ursić, 2009: 1132). Globalno poslovanje nikada ne prestaje, globalna ekonomija i tržište posluju bez prestanka i bez obzira na sat jer posluju u virtualnom vremenu obilježenom svevremenosću i istovremeno bezvremenosću koje im to omogućava.

3.2.PROSTOR

U početku je urbana sociologija definirala prostor kao „nezavisan entitet, determinirajući element, pa su se društvene pojave objašnjavale na temelju djelovanja prostora na društvo“ (Ursić, 2009: 1137) no došlo je do promjena u paradigmi pogleda na prostor i društvene pojave. Prostor više nije shvaćen jedino kao determinirajući agens ljudskog ponašanja već je prostor ono što društvo napravi od njega, prostor tako postaje „polje odnosa koji su u stalnom toku gdje tijela, materijalni oblici i slike dolaze u kontakt“ (Berry i dr., 2013: 5). Urbana sociologija na prostor danas gleda kao na „proizvod ljudskog rada, oblikovan društvenim odnosima koji se u prostorima odvijaju i značenjima koja u prostoru nastaju“ (Ursić, 2009: 1138). Prostor tako prestaje biti stvar, činjenica i za istraživača on je skup odnosa svega što se u njemu nalazi i oblikuje ga.

Castells (prema Ursić, 2009: 1138) tvrdi kako „društveni procesi utječu na prostor djelujući na izgrađeni okoliš naslijeđen od prethodnih društveno-prostornih struktura“. Ova je tvrdnja bitna za istraživanje koje ćemo provesti jer ćemo ispitivati upravo djelovanja društvenih procesa na prostor. Područje koje nas interesira bivša je industrijska zona čiji se okoliš bitno izmjenio promjenom društvenih procesa (prelaska sa socijalizam na kapitalizam, slabljenje važnosti industrije i paralelno veličanje uslužnog sektora te jačanje globalizacijskih procesa). Castells polazi od pretpostavke da je „prostor izraz društva i, u skladu s promjenama koje se događaju u društvu, kao rezultat procesa globalizacije i informatizacije, pretpostavlja da se javljaju novi prostorni oblici i procesi“ (ibid) na što će se istraživanje također oslanjati.

Harvey (1989: 203) tvrdi kako prostor „ima smjer, područje, oblik, obrazac, obujam i udaljenost kao ključne attribute“ što ga čini kompleksnijim pojmom od vremena. Doživljaj prostora, kao i doživljaj vremena, različit je od osobe do osobe, te ne postoji jedinstven ni

objektivan osjećaj prema kojemu bismo mjerili i vrednovali različite doživljaje. Pojam prostora ovisi o vlastitoj percepciji koja je specifična za svakog pojedinca, o njegovoj mašti i mišljenju koji tada proizvode mentalne prostore i mape stvarnoga prostora. Pojam prostora razlikujemo od pojma mjesta koje označava „fenomenološki kritički koncept, u kojem se polazi od pretpostavke da ljudi transformiraju prostor (materijalni, izgrađen, zadan, fizički) u mjesta (simbolička, identitetna), gdje lokaliteti postaju značenjski konstruirani kroz društvenu praksu i emotivnu vezanost“ (Ursić, 2009: 1139). Možemo zaključiti da je ljudski subjektivni doživljaj ono što razlikuje prostor od mjesta.

Sponu između prostora i mjesta opisuje Castells (1996: 411) koji prostor definira kao „materijalnu podršku društvenim praksama dijeljenja vremena“, no naglašava kako prakse dijeljenja vremena više nisu nužno povezane fizičkim kontinuitetom. U već spomenutom informacijskom društvu javlja se novi prostorni oblik koji Castells naziva prostorom tokova (Moore, 2003: 2). Prostor tokova „olakšava veze preko fizičkih udaljenosti u simultanom vremenu“ (ibid) i kao takav prostor tokova je bezmjestan, nema fizičku dimenziju ni važnost mjesta. No, u prostoru tokova mjesta ne nestaju u potpunosti – ona su upijena u mrežu u kojoj „mjesta ne postoje sama za sebe jer je njihova služba i značenje definirano tokovima“ (ibid). Dakle, svako mjesto, koje je prema Castellsu stvarno i opipljivo, življeno, može postati dio, uključiti se u nešto veće, prostor tokova koji je konstruiran.

Promjenom dominantne ideologije i načina proizvodnje dolazi do promjene u percepciji vremena i prostora. Ljudi prilagođavaju svoje dnevne prakse i percepciju prostora zahtjevima kapitalizma „kada se, na primjer, susretnu s građevinom projektant-arhitekta Le Corbusiera, čijim građevinama dominira ravna linija“ (Harvey, 1989: 204). Daleko od lecorbusierovskih građevina u Zagrebu sve veći utjecaj na život ljudi ima tranzicijska i postindustrijska izgradnja grada. Ljudi su ovdje prisiljeni prilagođavati se brzim promjenama koje su u devedesetima započete prelaskom iz planske u tržišnu ekonomiju, zatim nedaćama koje je sa sobom doveo rat, a na poslijetku i dugo razdoblje tranzicije. Prelazak iz industrijskog u postindustrijsko društvo u Zagrebu jasno je vidljivo na slučaju Radničke ceste o čemu će biti govora kasnije.

3.3.SAŽIMANJE

Ne tako davne 1989. David Harvey počeo se baviti fenomenom sažimanja vremena i prostora. U knjizi *The Condition of Postmodernity* definirao je sažimanje vremena i prostora kao „procese koji revolucionarno mijenjaju objektivne karakteristike vremena i prostora i tako nas prisiljavaju mijenjati, katkada posve i vrlo radikalno, načine na koje si predstavljamo svijet“ (Harvey, 1989: 240). Na to sažimanje utjecali su razni procesi i nove tehnologije od parnog broda, željeznice pa do osobnog automobila ili zrakoplova Concorde koji su značajno skratili vrijeme potrebno da neka roba ili osoba prevali neki put. Tehnološkim izumima poput telegrafa, telefona, radija, televizije ili interneta drastično je skraćeno vrijeme potrebno nekoj poruci da obiđe svijet.

Harvey je autor koji slijedi marksističku analizu i bavi se akumulacijom kapitala te odnosima među klasama istražujući sažimanja prostora i vremena kroz godine. On upozorava na to da zdravorazumski pristup vremenu i prostoru nije najbolji izbor, kao što je to slučaj i kod brojnih drugih problema društvenog svijeta koje ljudi uzimaju zdravo za gotovo. Kad piše o vremensko-prostornom sažimanju on zapravo želi „istražiti poveznicu između postmodernizma i tranzicije iz Fordizma u fleksibilnije načine akumulacije kapitala kroz medijaciju prostornog i vremenskog iskustva“ (Harvey, 1989: 201). Sassen (1991: 96) tvrdi kako su „učinci novih informacijskih tehnologija na društvo i prostor uvjetovani restrukturiranjem kapitalizma. Priroda prostora, mjesta i udaljenosti je promjenjena iz temelja“. Oba su ključna autora usmjerena na kapitalizam kao točku promjene te je zbog toga vrlo plodno istraživati vremensko-prostorno sažimanje u Zagrebu kao gradu u kojemu je tranzicija gotovo stalno stanje, kako za izgradnju, tako i za život građana; koji je proživio i socijalizam i trenutno živi kapitalizam - ali posebno je plodna Radnička cesta na kojoj su još vidljivi ostaci socijalističkog vremena pomješani s kapitalističkim i postindustrijskim obilježjima.

Neoliberalni kapitalizam kao način organizacije proizvodnje zahtjeva sveopće ubrzanje životnog tempa zbog toga što ruši brojne prostorne prepreke u proizvodnji, ali ujedno i u svijetu života. Početkom 20. stoljeća Henry Ford pokrenuo je revoluciju industrijske proizvodnje proizvodnjom automobila na pokretnoj traci. Ford je raskomadao zadatke po radnicima i raspodijelio ih u prostoru kako bi povećao njihovu učinkovitost te smanjio zastoje u proizvodnji koji su do tada bili uobičajeni. Preraspodjelom prostornog poretka proizvodnje on je smanjio vrijeme potrebno za proizvodnju automobila te je uspostavio čvršću kontrolu

nad cjelokupnim procesom. Ubrzavši vrijeme proizvodnje omogućio je širem sloju društva luksuz korištenja automobila te je tako nepovratno ubrzao vrijeme života.

Harvey na vremensko-prostornu kompresiju uglavnom gleda kao na nuspojavu kapitalizma. No, nameće se pitanje nije li kompresija, zajedno s problemima ili beneficijama koje vuče za sobom, zapravo mnogo dublja od trenutne organizacije proizvodnje ili čak organizacije društva. Kompresija vremena i prostora nepovratna je, nije realno očekivati kako bi se ljudi lako odrekli telefona, interneta, automobila ili metro linije koja ih vozi na posao ili uopće reorganizirali svoj život u nedostatku istih dok smo s druge strane svjedoci kako društvo može više ili manje bezbolno prijeći s režima poput socijalizma u režim kapitalizma te ne vidim zašto do takve promjene ne bi opet došlo. Možemo se pozvati na znanog teoretičara komunikacija, Marshalla McLuhana, koji tvrdi kako je medij sam za sebe poruka i kako proučavanje i istraživanje treba usredotočiti na tehnologiju, a ne na sadržaj koji ona prenosi. „S gledišta načina na koje je stroj promijenio naše uzajamne odnose te odnose prema nama samima, nije bilo ni najmanje važno je li proizvodio kukuruzne pahuljice ili Cadillace“ (McLuhan, 2008: 13). Upravo je ta promjena odnosa među pojedincima o kojoj govori McLuhan, a koja je uzrokovana tehnologijama koje su uzrokovale i vremensko-prostornu kompresiju, nepovratna.

Doreen Massey (1991: 24) prihvaća definiciju vremensko-prostornog sažimanja kao „kretanje i komunikaciju kroz prostor do geografskog rastezanja društvenih odnosa i našeg iskustva svega toga“. Tvrdi kako je vremensko-prostorna kompresija proizašla iz kapitalizma i uzrokovana je kapitalom, ali također napominje kako oni svakako nisu jedina odrednica kompresije. Govoreći o kompresiji, osim kapitala koji nam omogućava da posjetimo strane zemlje, u obzir treba uzeti i feminističku kritiku jer „anketa za anketom pokazuje kako je ženska mobilnost ograničena – na tisuće različitih načina, od fizičkog nasilja do neugodnog zurenja ili činjenja da se žena jednostavno osjeća izmještenom – dakle, to ne čini kapital, već muškarci“ (ibid.).

Vremensko-prostorna kompresija dovodi i do novih obrazaca *geometrije moći* gdje se ne radi samo o „nejednakoj raspodjeli, o tome da se neki kreću više od drugih ili da neki imaju veću kontrolu nad procesom od drugih. Radi se o tome da mobilnost i kontrola nekih skupina aktivno slabi druge ljude“ (ibid, 26). Massey (ibid) oslabljivanje moći drugih objašnjava na primjeru osobnog automobila: svaki put kada netko koristi svoj automobil i tako povećava vlastitu mobilnost istovremeno smanjuje financijsku isplativost i uopće potrebu društva za

javnim prijevozom te tako potencijalno ograničava moguću mobilnost onih koji se oslanjaju na javni prijevoz.

4. METODA

U ovom radu korištena je metoda studije slučaja. Studija slučaja odabrana je kao metoda koja omogućava „stjecanje dubljeg uvida u život ljudi, pojavna svojstva društvene interakcije i/ili ishodišne mehanizme koji uzrokuju ljudsko ponašanje“ (Hammerslay i dr., 200: 234) jer se željelo istražiti svakodnevne prakse ljudi na području poslovne zone i čimbenike koji ih uzrokuju. Važno je napomenuti kako je mogućnost generalizacije kod studije slučaja gotovo nikakva zbog toga što je ona „usmjerena na drugačiji tip generalnog zaključivanja od onog koje nudi kvantitativno istraživanje: studija slučaja dizajnirana je tako da proizvodi teorije“ (ibid).

U namjeri da se osigura stalni tok potrebnih informacija provedeno je i etnografsko istraživanje terena, više polu-strukturiranih intervjua, dakako, analizirana je postojeća literatura, a na kraju se istraživanje okreće i Weberovoj racionalnoj sociologiji i razvijeni su idealtipovi.

Etnografija je „usmjerena na opis individualnih slučajeva i otkriće formulaciju i tipifikaciju karakteristika s ciljem izgradnje teorije“ (Newbold i dr., 2002: 69) . Riječ je o kvalitativnoj metodi kojom istraživač opisuje društvene pojave koje zamjećuje oko sebe, u ovom slučaju reurbanizaciju bivše zagrebačke industrijske četvrti u modernu središnju poslovnu zonu zapadnjačkog tipa. Cilj je bio dobiti uvid u procese na djelu te pokušati shvatiti kako ih doživljavaju lokalni stanovnici i zaposlenici tvrtka koje tamo posluju, ali i obični građani. Kako bi dobio uvid u navedene procese „istraživač postaje sudionik koji promatra i primarni instrument istraživanja“ (Walsh, 2006:226), dakle on prikuplja i interpretira rezultate.

Moja pozicija kao istraživača etnografa mijenjala se između pozicije „sudionika koji promatra“ i „promatrača koji sudjeluje“ (Junker prema Walsh, 2006) u različitim situacijama. Počela sam kao sudionik koji promatra promatrati ulicu koja mi je od prije poznata, no ubrzo sam shvatila da je opasnost od potpune identifikacije s grupom prevelika jer mi se teško odvojiti od grupe kojoj sama pripadam kao građanka grada Zagreba. Kako bih smanjila šanse za identifikaciju s grupom ograničila sam svoje sudjelovanje u promatranoj grupi jer nisam bila u interakciji s njima, osim kada bih im se predstavila kao istraživač.

Kako bi se dobio dublji uvid u mišljenja građana o projektu središnje poslovne zone provedeni su polu-strukturirani intervjui u formi razgovora sa subjektima u trajanju od sat vremena s tri osobe i nešto kraći razgovori s još tri osobe. Cilj intervjua bio je shvatiti na koji način doživljavaju promjene koje su zadesile ovo područje i ispitati u kojem se smjeru istraživanje zapravo treba krenuti. Intervju je doživljen i kao „etnografsko oruđe koje zahtjeva zapažanje ne samo onoga što subjekt govori, već i kako to govori“ (Krajina, 2014: 57 prema Hammersley 2006).

Nije plodno govoriti o teorijskim konceptima bez temelja u stvarnosti i upravo zbog toga je studija slučaja odabrana kao metoda, uz etnografiju i razgovor s ljudima na koje uočene promjene utječu. Kako bismo si lakše objasnili stvarnost razvit ćemo i weberovski idealni tip stanovnika Radničke ceste i okolnog područja. Idealni tipovi nisu tipovi koje možemo pronaći u stvarnosti, oni su tek misaone konstrukcije koje nam olakšavaju shvaćanje stvarnosti.

5. NACRT ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je provedeno u srpnju, rujnu i listopadu 2015. godine, sveukupno je istraživač na terenu proveo oko 60 sati i pokrio svako doba dana od sedam ujutro do dva u noći.

Istraživanje je započelo šetnjama kroz Radničku cestu i okolne ulice i bilježenje zapažanja s terena. U sklopu istraživanja posjećena su dva kafića u kojima se okupljaju ljudi koji rade na Radničkoj, kao i dva noćna kluba u koje je istraživačica pretpostavila da bi radnici mogli izlaziti. No, zbog tona noćnih izlazaka i nespremnosti ljudi na ozbiljan razgovor na takvim mjestima, posjećivanje navedenih noćnih klubova nije urodilo znatnim plodom.

Subjekti intervjua bili su slučajni pojedinci zatečeni u kafićima na istraživanom području, njih troje, te još troje s koji su odabrani zbog poznavanja područja. Lara je djevojka od 26 godina koja ne živi na području, ali je zaposlena u jednoj od banaka na Radničkoj cesti i specijalizirana je za usklađenost poslovanja i upravljanje rizicima. Možemo je nazvati predstavnicom mladih profesionalaca. Intervju s njome proveden je u kafiću u prizemlju PBZ centra. Drugi intervju proveden je s muškarcem u kasnim dvadesetima slučajno zatečenim u trošnom kafiću u Supilovoj ulici (u neposrednoj blizini Radničke ceste) koji bi zagrepčani nazvali *birtijom*. On je odlučio ostati anonimn, a intervju nije bio toliko plodan koliko se istraživač nadao pošto subjekt nije bio spreman na suradnju, no opet je pružio uvid u neka od razmišljanja starosjedioca. Ovdje je zatečeno još dvoje muškaraca u pedesetim godinama i

jednoj ženi, također u pedesetima koji su bili izrazito neprijateljski nastrojeni prema istraživaču i predmetu istraživanja. Ova skupina izabrana je kao prigodan uzorak populacije koja je važna za istraživanje – lokalno stanovništvo. Zatim su provedeni intervjui s dvije djevojke koje žive na području od rođenja, Petrom (24) i Majom (23). Petra je studentica ekonomije i bivša stanovnica Sigečice (kvart između Radničke, Slavonske, Držićeve i Vukovarske) koja je s roditeljima prošle godine odselila u novozagrebačko Lanište. Maja, također studentica ekonomije, od rođenja živi na Kanalu (siromašniji kvart s oronulim kućama sjeverno od Sigečice). Ispitanici koji su sudjelovali u intervjuu odabrani su metodom „svrsishodnog uzorkovanja: birani su oni informanti za čije se informacije smatralo da bi mogle razviti i ispitati analitičke ideje koje su se pojavljivale kod istraživača“ (Walsh, 2006:233).

Uz intervjue s navedenim subjektima, istraživačica je razgovarala i sa zaposlenicima Zavoda za prostorno uređenje grada Zagreba, no taj se razgovor ne bi mogao nazvati intervjuo već prikupljanjem informacija. Pregledan je i arhiv Zavoda, Gradski urbanistički planovi od 1970-ih naovamo, kao i Urbanistički planovi uređenja koji se odnose na proučavano područje.

6. STUDIJA SLUČAJA: POSLOVNI KOMPLEKS U RADNIČKOJ CESTI U ZAGREBU

6.1.OD KANALIZACIJSKE TRASE DO SREDIŠNJE POSLOVNE ZONE

Stvaranje Radničke ceste povezano je sa „sustavnom gradnjom kanalizacijske mreže koja se započela graditi 1892., a Radnička cesta je zapravo nastala gradnjom Glavnoga odvodnog kanala (GOK-a) koji se gradio od 1928. do 1930. (...) Prateći tok GOK-a Radnička se cesta protezala gotovo pravolinijski prema jugoistoku, da bi se potom spojila s Heinzellovom ulicom i izvan ondašnjega gradskog prostora napustila trasu GOK-a (koji je na tom prostoru dugo bio otvoreni kanal) te nastavila postojećim smjerom prema Petruševcu, odnosno današnjem Domovinskom mostu“ (Nadilo, 2013: 841). Uz prometnicu niču industrijski pogoni sve do Žitnjaka, a cesta ime dobiva zbog brojnih radničkih naselja koja se grade uz prometnicu od podvožnjaka u Branimirovoj do spoja Heinzelve i Slavonske avenije. Prije toga cesta se

zvala Kanal. Od 1945. do 1990. godine cesta nosi ime Radnička cesta Đure Đakovića, no nakon Domovinskog rata ponovno mijenja ime u samo Radnička cesta¹.

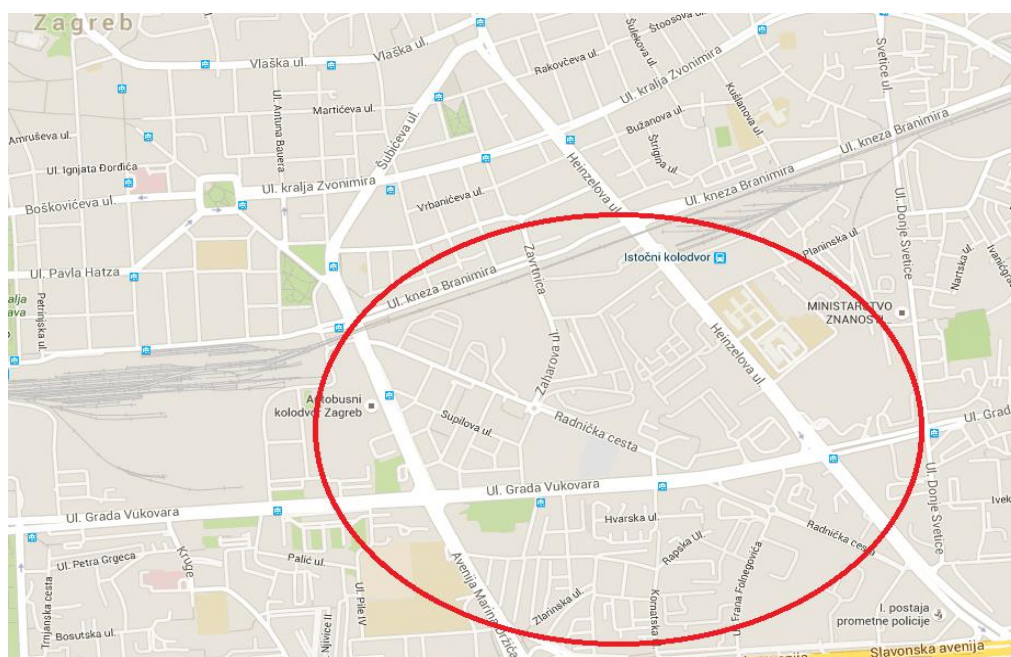
Slika 1: fotografija prikazuje Detaljni urbanistički plan industrijske zone Žitnjak iz 1971. godine – detaljni urbanistički plan zapravo prikazuje područje uz Vukovarsku ulicu, Radničku cestu, Zavrtnicu i Heinzlovu ulicu to jest današnji zagrebački City (fotografirala autorica)

Benaković (2012) navodi kako je s prijelaza 20. na 21. stoljeće u Zagrebu došlo do ubrzanog razvoja tercijalnih djelatnosti pa su se posljedično povećale i potrebe za poslovnim prostorima u Zagrebu. Pošto je zagrebačka glavna jezgra bila odgovarajuće veličine za mali grad nije uspjela dugo očuvati status „apsolutnog gradskog centra“ (ibid, 42) pa je tako prvobitnoj jezgri na Griču i onoj formiranoj kasnije u Donjem gradu pridružena treća jezgra u području gradske četvrti Trnje. „Znatan broj ustanova javne i društvene namjene te dio gospodarskih (poslovnih, trgovačkih i ugostiteljskih) kapaciteta smješten je u gradsku četvrt Trnje“ (ibid, 43). Značajne su promjene zadesile ovu industrijsku zonu – poslovne djelatnosti 21. stoljeća svoje poslovne centre grade na parcelama na kojima je u ne tako davnoj prošlosti djelovao industrijski sektor.

U vrijeme tranzicije u Hrvatskoj, Radnička cesta doživljava značajnu preobrazbu. „Nakon 1990-ih godina došlo je do brzog rasta u sektoru uslužnih djelatnosti u zemljama u tranziciji što je dovelo do povećane potrebe za novim uredima i maloprodajnim površinama“ (Benaković, 2012: 46) i upravo se iz tih potreba razvija poslovna zona na Radničkoj cesti. Cesta i okolno naselje koje se nekoć „nalazilo na rubu grada i bilo poznato kao Kanal – po

¹ O Đuri Đakoviću: http://self.gutenberg.org/Article.aspx?Title=%C4%91uro_%C4%91akovi%C4%87, pristupljeno 4.11.2015.

otvorenoj kloaki kuda je prema Savi tekla kanalizacija cijeloga Zagreba² danas predstavlja područje na kojemu nastaju moderni poslovni centri u kojima posluju tvrtke koje se bave financijskim djelatnostima, konzaltingom, odvjetništvom, razvijanjem mobilnih aplikacija i igrica i sličnim unosnim, profinjenim, modernim djelatnostima. Poslovni centri građevine su različitih veličina čija su glavna obilježja „velika koncentracija poslovnih institucija na malom prostoru i velika djelotvornost poslovanja“ (Benaković, 2012: 44). Veći poslovni centri uglavnom od stakla i aluminija izgradili su se u posljednjih desetak godina na području Vukovarske ulice, Radničke cese, Zavrtnice i Heinzelove ulice pa se to područje počinje nazivati poslovnom zonom ili zagrebačkim *Cityjem*.

Slika 1: karta s označenim područjem zagrebačke poslovne zone (izvor: Google maps)

City ili CBD (*Central Business District*) to jest središnja poslovna zona je „najvažniji poslovni centar u gradu po broju i strukturi poslovnih funkcija te veličini gravitacijskog područja“ (Vresk, 2002: 71). Također, CBD se opisuje i kao „komercijalni, uredski, prodajni i kulturni centar grada koji običava biti i centralna točka mreže transporta“³. CBD je raznoliko metropolitansko područje koje uključuje stambene zgrade, prodajne to jest komercijalne centre, obrazovne ustanove, upravne ustanove, financijske institucije, medicinske centre i tako dalje.

² Korana Sutlić za Globus, <http://limun.hr/main.aspx?id=776512>, pristupljeno 31.8.2015.

³ Matt Rosenberg, <http://geography.about.com/od/urbaneconomicgeography/a/cbd.htm>, pristupljeno 1.11.2015.

Glavna obilježja CBD-a⁴ su: - zgrade s više katova

- skupocjena zemljišta
- robne kuće ili specijalizirane trgovine poput zlatarni
- trgovački centri i pješačke zone
- povijesne zgrade, muzeji ili dvorci
- uredi, financijski sektor, banke, administrativni sektor, gradska vijećnica (poslovni sektor)
- autobusne i željezničke postaje
- višekratne automobilske garaže.

U CBD-u postoji gusta koncentracija poslovnih djelatnosti koje su „skupina uslužnih djelatnosti koje su međusobno funkcionalno povezane, a pokazuju slične tendencije lokacije te se najčešće koncentriraju na istim lokacijama“ (Vresk, 2002: 67) kao što je već objašnjeno na primjeru velikih medijskih korporacija čije su lokacijske pretenzije istraživali Hoyler i Watson. Poslovne djelatnosti koje možemo pronaći u CBD-u najčešće se dijele na trgovinu na malo i/ili veliko, financijsko poslovanje (bankarstvo i osiguranje), osobne usluge, profesionalne usluge i upravne poslove (ibid).

6.2. IZGRADNJA ZAGREBAČKOG CITYJA

U svom radu o negativnim transformacijama urbane strukture Zagreba koje je uzrokovala ekonomska tranzicija, kao problematičnu točku autori Slavuj, Cvitanović i Prelogović (2009) navode i područje Radničke ceste. Oni tvrde kako je „proces ekonomske i političke tranzicije u 1990-ima i na početku 21. stoljeća imao veliki utjecaj na transformaciju funkcionalnih, društvenih i morfoloških komponenata urbane strukture“ (Slavuj i dr., 2009: 76). Slijedom tranzicije i otvaranja tržištu, slično kao i kod medija, u urbanizaciji grada država više ne igra glavnu ulogu. Pojam urbanizacije potječe od pojma urbanizam koji definiramo kao „znanstvenu disciplinu i djelatnost koja se bavi proučavanjem, uređivanjem gradova i planiranjem njihova razvoja kroz urbanističko planiranje“⁵. Dakle, političkom i ekonomskom tranzicijom na urbanizacijskoj se sceni pojavljuju novi akteri – privatni investitori, ne-vladine udruge, razni stručnjaci i javnost – s novim idejama o mogućnostima uređivanja grada i

⁴ Prema

http://www.bbc.co.uk/schools/gcsebitesize/geography/urban_environments/urban_models_medcs_rev2.shtml, pristupljeno 1.11.2015.

⁵ Korana Sutlić za Globus, <http://limun.hr/main.aspx?id=776512>, pristupljeno 31.8.2015.

novim planovima za njegov razvoj. Novi akteri počinju surađivati s državom i jedni s drugima „suočavajući se jedni s drugima u urbanom prostoru“ (Slavuj i dr, 2009:76). Prelaskom na kapitalizam, „ekonomski čimbenici počinju igrati ključnu ulogu u promjenama u urbanoj strukturi“ (ibid). Osim komercijalizacije užeg centra grada, infiltracije novih elemenata u njegovu postojeću urbanu masu (implementacija Hoto centra u ambijent Cvjetnog trga) i eroziju javnog prostora (sporni ulaz u garažu Hoto centra na Varšavskoj ulici), kapital je uzrokovao i uvjetovao nastajanje te širenje središnje poslovne zone u Zagrebu nastale po uzoru na veće svjetske gradove poput već spomenutog Londona.

Mrak-Taritaš (2008) tvrdi kako Hrvatska i Zagreb imaju dugu tradiciju prostornoga planiranja još iz vremena drugačijih društveno-ekonomskih i političkih odnosa. Uspostava vlastite države zahtjevala je donošenje promjena u „u području prostornog planiranja i uređivanja prostora, i to uvođenjem novoga sustava zakonodavstva: zakona, podzakonskih akata i propisa“ (ibid, 234) koji su modificirali odnose među zainteresiranim stranama u procesu planiranja. Ove promjene nisu zaživjele (tvrde Slavuj i dr., 2009.; Cavrić, 2009.; Magaš, 2007.) zbog nemogućnosti prilagodbe na nove ekonomske i društvene okolnosti koje su Hrvatsku zadesile početkom devedesetih. Tek je Zakon o prostornom uređenju iz 1994. godine „ojačao strukturu i postavio hijerarhiju između različitih vrsta prostornih planova te uspostavio vjelovit sistem planiranja“ (Slavuj i dr, 2009: 77). U cilju prilagodbe hrvatskog zakonodavstva europskome „23. srpnja 2007. donesen je Zakon o prostornom uređenju i gradnji koji je u primjeni od 1. listopada 2007.“ (Mrak-Taritaš, 2008: 234) kojim su svi dokumenti prostornoga planiranja podijeljeni u dvije skupine: strateški i implementacijski planovi. Važno je naglasiti kako za „grad Zagreb već više od desetljeća nisu razvijeni nikakvi novi prostorni planovi, ni strateški ni implementacijski“ (Slavuj i dr., 2009: 77).

Kao što smo već naveli u devedesetim godinama dolazi do buma u razvoju uslužnog sektora u tranzicijskim zemljama, a to iziskuje stvaranje novih poslovnih zona. U Zagrebu je „većina potrebne zemlje pronađena u području bivše industrijske zone, zanemarene nakon što je proizvodnja stala ili se tvornica premjestila na drugo mjesto – obično na periferiju“ (ibid). To područje nalazi se istočno od centra grada i na njemu su se nalazili industrijski pogoni, skladišta i stambene zgrade niske kvalitete, ostatci kojih i danas postoje na Radničkoj cesti i okolnim područjima.

U dvijetisućitima počinje izgradnja „novih, uglavnom poslovnih objekata u obliku modernih višekatnica, karakterističnih za CBD-ove zapadnih zemalja, koje značajno mjenjaju

simbolični pejzaž tog dijela grada“ (ibid, 78). Baš poput Praga u 1990-ima, o kojemu piše Sykora (1994), i Zagreb desetljeće kasnije „ubrzano postaje standardni zapadnjački grad oblikovan silama suvremenoga globalnoga kapitalizma“ (Sykora, 1994: 1149). Ova činjenica zapravo potvrđuje već spomenutu Lefebvreovu teoriju da je globalizacija niz urbanih fenomena koji se na sličan način i u različito vrijeme odvijaju kroz cijeli svijet. Zagrebački City uglavnom je izgradio privatni kapital, strani i domaći, no „interes privatnih investitora nije uvijek bio u skladu s postojećom regulativom i gradskim prostornim planovima. Tako su neki od objekata u novo-izgrađenom CBD-u preveliki pa prilazna infrastruktura, zbog neplanirano velikog broja vozila, ne zadovoljava njihove potrebe“ (Slavuj i dr., 2009: 78).

Tranzicijski period donio je i privatizaciju urbanih površina, a posljedično i smanjenje javnih površina. Ako bismo sasvim pojednostavili pojam javnoga, možemo ga definirati negacijski i reći kako je to sve ono što ne spada u privatnu sferu ili dom. Berry i drugi (2013: 3) za pojam javnoga prostora pak govore kako se „može odnositi ne samo na ulice i trgove grada već i na druge privatne ili državne prostore koji su lako dostupni općem građanstvu; poput robnih kuća ili stanica javnoga prijevoza“. Kada pak govore o javnoj sferi kažu kako je to sfera u kojoj se „privatni pojedinci nađu skupa kako bi raspravili o javnim poslovima ili stvarima od zajedničkog interesa“ (ibid). Prema Liao i drugima (2012) postoji javno ponašanje koje pripada u javnu sferu, za primjer oni navode „ulični teatar, govore na uglu ulice, marševe, proslave itd. koji su često političke naravi, ali mogu biti i isključivo kulturni ili intelektualni“ (Liao i dr., 2012:6). Navode kako je glavni cilj događanja u javnoj sferi razmjenjivanje ideja ljudi ili grupa i tako stvaranje neke vrste kolektivnog identiteta (ibid). Kako bi se stanovnici gradova mogli razvijati kao građani, a ne samo kao medijske publike medijatiziranog grada, urbani javni prostor prije svega je potreban jer je to platforma koja nudi veće mogućnosti za raspravu između zainteresiranih strana. Upravo je taj susret različitosti osnovna definicija grada, „kao kontrast feudalnom i ruralnom društvenom poretku stoji urbano društvo kao ono koje dozvoljava koegzistiranje društvenih različitosti kroz kompleksnu podjelu rada (različiti ljudi specijaliziraju se za različita zanimanja) tako stvarajući veće slobode i više mogućnosti izbora za pojedince“ (Hubbard, 2006: 16).

Daleko od feudalnih sistema ili stare Grčke i rasprava više stotina tisuća ljudi na trgovima, u Zagrebu se obično raspravlja na stanicama čekajući autobus, u kafićima i restoranima, na organiziranim sastancima stanovnika zgrade ili stanovnika kvarta. Svakako, ljudi su u većoj mogućnosti ulaska u razgovor s nepoznatim sugrađanima u javnim prostorima, nego u

sigurnosti vlastitog doma i zbog toga javni prostor zadržava svoju prvenstvenu važnost unutar grada – prakticiranje i razvoj demokracije.

Kao što smo naveli, javne su se površine u tranzicijskom Zagrebu smanjile i „malo je pažnje podareno njihovoj važnosti za generalno građanstvo“ (Slavuj i dr., 2009: 78). U 2010. godini svjedočili smo velikom prosvjedu protiv izgradnje ulaza u privatnu garažu na javnoj površini gradskoga prolaza u Varšavskoj ulici. Taj prosvjed bio je značajan jer je ukazao na problem „privatizacije javnoga prostora koja je onemogućila pristup stanovnicima pojedinim gradskim područjima i tako ih prisilila da izmjene svoje ustaljene rutine“ (ibid). Odgovornost je na gradskim elitama koje su zanemarile javno mišljenje i podlegle kapitalu privatnih investitora.

Ovaj slučaj nije izoliran, na Radničkoj cesti „investitori često nisu poštivali regulacije i zanemarivali su kontekst u kojem grade te su tako stvarali zgrade koje se nisu uklopile u postostojeću urbanu strukturu“ (ibid). Bivši predsjednik Udruženja hrvatskih arhitekata, Hrvoje Hrabak, za Globus je izjavio kako „batrljak Radničke ulice, između Vukovarske i Držićeve, karakterizira potpuna ignorancija prema javnom prostoru i infrastrukturi“⁶. Isti članak odlazi dalje sa problematiziranjem javnoga prostora pa tako autorica navodi da je „na mjestu gdje je sagrađen Green Gold, prema urbanističkim planovima bio planiran srednjoškolski centar. (...) Kad je krenula gradnja kompleksa zgrada, investitori su prvo najavljivali i privatnu srednju školu i slične sadržaje, međutim usred realizacije projekt je promijenjen u isplativiji trgovačko-poslovni centar“⁷.

Slika 3: primjer nedovršene urbanizacije: posljedice nepoštivanja urbanističkih planova jasno su vidljive na području središnje zagrebačke poslovne zone. Fotografija prikazuje modernu staklenu (Grand Centar) zgradu u pozadini trošne radničke obiteljske kuće tipične za ovo područje grada (fotografija je preuzeta s bloga Nepoznati Zagreb).

⁶ Korana Sutlić za Globus, <http://limun.hr/main.aspx?id=776512>, pristupljeno 31.8.2015.

⁷ Korana Sutlić za Globus, <http://limun.hr/main.aspx?id=776512>, pristupljeno 31.8.2015.

6.3.POSLOVNA ZONA KAO POSTINDUSTRIJSKA URBANA KONTRADIKCIJA

Na Radničkoj cesti uglavnom prevladavaju poslovne zgrade i poslovni kompleksi. Najdominantnije građevine, one koje je jednostavno nemoguće ne zamijetiti u šetnji Radničkom, svakako su poslovno-trgovački kompleks Green Gold i monumentalno sjedište Privredne banke Zagreb. U brojnim poslovnim zgradama smjestile su se uprave nekih od najvećih tvrtki koje posluju u Hrvatskoj – svoje mjesto pronašli su Allianz, Generali i Basler osiguranje, Privredna banka Zagreb, Raiffeisen banka, Erste banka, Podravska i Kreditna banka, popularni Nanobit, građevinske tvrtke Tehnika i VMD te brojni odvjetnički uredi. Ovdje se nalazi i luksuzni hotel Hilton (s adresom Ulica grada Vukovara, ali može mu se pristupiti i s Radničke).

Slika 4: poslovno-trgovački centar Green Gold snimljen s radničke ceste (fotografirala autorica)

Slika 5: poslovni kompleks Centar 2000 u kojem je sjedište tvrtke Nanobit (fotografirala autorica)

Iako je jugozapadna strana Radničke ceste uglavnom popunjena modernim poslovnim centrima i stambenim zgradama, na sjeveroistočnoj strani ceste nalaze se oronuli ostatci industrijskih pogona od kojih su neki arhitektonski i kulturalno dragocjeni pa tako „određeni industrijski objekti, zgrade starih tvornica, predstavljaju vrijedne uzorke industrijskog nasljeđa“ (Slavuj i dr., 2009: 79). Ti vrijedni uzorci industrijskog nasljeđa na Radničkoj cesti

uglavnom su prepušteni sami sebi i propadaju, pa je tako u 2009. godini udruga Queer Zagreb pokušala podići svijest o tom problemu organizirajući tulum u tvorničkim prostorima. Cilj tih tulum bio je „upozoriti na to da ne postoji strategija ulaganja u te prostore, kao što je to u većini gradova Europe koji drže do svoje industrijske arhitekture“⁸. „Usporedbom namjene zemljišta u Generalnom urbanističkom planu Grada Zagreba iz 1971. s onim iz 2009. godine jasno se vide promjene do kojih je došlo“ tvrdi Benaković (2012: 43) i nastavlja kako je sekundarni sektor ovog područja porušen kako bi se ustupio prostor ekonomski isplativijem i ekološki prihvatljivijem tercijarnom i kvartalnom sektoru. Dakle, sjajne i visoke zgrade na jugozapadnoj strani Radničke ceste niknule su nakon što su investitori porušili ostatke industrijskih pogona koji su im prethodili. Prema Generalnom urbanističkom planu Grada Zagreba i njegovim dopunama i prijedlozima, možemo zaključiti da ista sudbina čeka i sjeveroistočnu stranu.

Slika 6: fotografija prikazuje ostatke industrijske arhitekture na sjeveroistočnoj strani Radničke ceste (fotografirala autorica)

⁸ Goran Penić za Večernji list, <http://www.jutarnji.hr/gradonacelnice--propale-tvornice-u-ruke-mladima-/679026/>, pristupljeno 17.9.2015.

6.3.1. RADNO VRIJEME KAO DOMINANTNI RITAM ŽIVOTA RADNIČKE CESTE

Na Radničkoj cesti preko tjedna mogu se zateći većinom užurbani zaposleni ljudi u formalnoj odjeći koji ponavljaju iste ili vrlo slične radnje svakoga dana kako bi zaradili za život. Tako je oko osam, devet sati ujutro i popodne od četiri do pet sati gužva kada pokušavaju doći ili otići s radnoga mjesta, dok je za sunčanoga dana u vremenu od dvanaest do dva sata pojačan promet pješaka ovom ulicom – jedino vrijeme, uz već navedeno, kada smo na Radničkoj mogli susresti veći broj pješaka. Radni dan prosječnog današnjeg radnika sastoji se od osmosatnog rada, najčešće od osam do četiri ili od devet do pet, a ponovi se pet ili šest puta u tjednu. Radna disciplina koju mora slijediti većina radnika u kapitalističkom sustavu „uključuje vremensku regulaciju njihova rada“ (Moores, 2005:12). Iz postojanja vremenskog okvira radnog vremena proizlazi termin slobodno vrijeme, tvrdi Giddens (prema Moores 2005: 12), u kojemu radnik ima slobodu raditi što želi i raspodijeliti to vrijeme kako želi, a ne onako kako je kapitalist zamislio. Na Radničkoj cesti nismo uočili ljude u provođenju svog slobodnog vremena, osim u klubovima Katran ili Green Gold jer drugih zanimljivih sadržaja naprosto nema.

Ova rutina svakodnevnog života – radno vrijeme odvojeno od slobodnog i radni prostor odvojen od privatnog koji se isprepliće svakoga dana u više manje istom uzorku ponavljanja prema Giddensu stvara ontološku sigurnost. Ontološka sigurnost je „osjećaj osnovnog povjerenja u kontinuitet vlastitog identiteta i stalnosti okruženja koji se može ostvariti samo ako je društveni život bar malo predvidiv“ (Giddens prema Moores, 2005: 11). Ontološka sigurnost postiže se rutinama i radnjama koje se ponavljaju i koje su predvidive poput odlaska u radni prostor te spremanja ručka pri povratku u privatni prostor, ove su rutine više od običnih nepromišljenih navika, one su ono što pojedinca tjera naprijed. Čitanje novina uz doručak jedna je od takvih rutina. One pomažu pojedincu da se pripremi za dan koji je pred njim donoseći mu sve potrebne informacije. Televizija i radijski program pružaju stalan tok informacija tokom cijelog dana i utoliko su kompleksniji od novina. Cilj ovih medija je „osigurati kontinuitet toka za korisnike koji smatraju svojim pravom očekivati rutinsku i pouzdanu uslugu, po određenoj cijeni“ (Moores, 2005: 16). Možemo zaključiti da je ontološka sigurnost ono što nude mediji pošto su strukture kroz koje nude medijske tekstove i vrijeme u koje ih nude familijarni i predvidivi. Pojam ontološke sigurnosti povezan je i s tradicijama, poput godišnjeg odmora ili dočeka nove godine koje daju formu i kontinuitet životu te potvrđuju rutine.

6.3.2. PROSTORNOST FINANCIJSKE INDUSTRIJE

Financijska industrija dominira obnovljenom jugozapadnom stranom Radničke ceste, ovdje su se smjestile sve vodeće banke koje posluju u Hrvatskoj. Ako nemaju ovdje svoje središte imaju barem poslovnicu.

Slika 7: monumentalna poslovna zgrada – sjedište Privredne banke Zagreb (fotografirala autorica)

Zatečeno stanje na terenu, jasno vidljiv kontrast između objekata minulog industrijskog doba i impozantnih staklenih objekata nove žile kucavice globalne ekonomije – tercijarnog i kvartarnog sektora – nameće nam pitanje koje je obrađivala i sama Sassen: može li se urbani rast gradova kao poslovnih središta oslanjati na financijski rast, to jest može li se oslanjati na rast i profit financijskih institucija, na način na koji se u prošlosti oslanjao na rast industrije. Ovo pitanje nametnula je činjenica da je „srž financijskog rasta zapravo rizik i zaduživanje“ (Sassen, 1991: 92) kao i kontrast koji je nemoguće ne primjetiti na terenu – ugasla industrijska postrojenja i preasfaltirana željeznička pruga s jedne i blještavilo staklenih fasada uslužnih i financijskih tvrtki s druge strane Radničke ceste. Sassen upozorava kako je ekonomska kriza u sedamdesetima ukazala na ulogu uslužnih djelatnosti i donijela izrazito kritičan stav prema „postindustrijskoj tezi i njejoj viziji boljeg društva utemeljenog na ekonomiji usluga“ (Sassen, 1991: 93). Važno je napomenuti da Sassen svoj „Globalni grad“ završava 1991. godine, 17 godina prije no što je svijet zahvatila velika financijska kriza koja je nametnula dodatna pitanja o održivosti tržišnog sistema baziranog na uslužnim djelatnostima prije svega financijske industrije.

Ovaj rad, zbog svoje ograničene dužine, dozvoljava tek šturo objašnjenje uzročnika i posljedica financijske krize koja je svijet zahvatila 2008. godine. Iako nije u primarnom interesu rada, autorica smatra prijeko potrebnim objasniti neke od termina, kao i tijek

financijske krize jer su u velikoj mjeri obilježili vrijeme u kojemu živimo – globalnu povezanost, ponašanje ljudi, vlada pa tako i tokove investicija i novca.

Globalni financijski sustav toliko je kompleksan i zahtjeva čitavu mrežu financijskih centara kako bi bilo moguće uspješno upravljati globalnim kapitalom. U prošlosti, kada su granice bile uglavnom zatvorene i kada je nacionalna država igrala ključnu ulogu „svaka je država duplicirala većinu funkcija potrebnih za svoju ekonomiju, suradnje među drugačijim nacionalnim financijskim tržištima često su bile ništa više od provođenja danog skupa operacija u svakoj od uključenih država“ (Sassen, 2002: 23). Dakle internacionalni financijski sistem zapravo se sastojao od više zatvorenih domaćih sistema. U današnje vrijeme dolazi do promjene pa tako svaka država više nema vlastiti centar za poduzimanje operacija na globalnoj sceni već je „tendencija prema formaciji mreža i strateških savezništva s naglaskom na specijalizaciju i podjelu funkcija“ (ibid) pa tako u Hrvatskoj posluju uglavnom banke u stranom vlasništvu koje uslužuju svoje banke-majke, nazovimo ih tako.

Iako Zagreb ne ubrajamo u top tri globalna grada, on ima svoje mjesto u globalnoj mreži. Njegova je uloga da uslužuje i potpomaže poslovanje većih gradova poput Frankfurta koji onda dalje potpomaže London koji je europsko globalno čvorište (Hubbard, 2006: 182). Umjesto da se natječu jedni protiv drugih, gradovi tako surađuju pa kriza u jednom dijelu svijeta neće donijeti ništa dobro za drugi dio svijeta.

Posljednja je financijska kriza, kao i ona koja je proizašla iz sloma američke burze u 1929. godini, započela nakon takozvanog zlatnog doba, doba prekomjernog trošenja uglavnom bez ikakvog pokrića. Zlatno doba do 2008. godine temeljilo se uvelike na građevinskom sektoru. Cijene nekretnina nikada u povijesti nisu bile više, a konstantno su se gradile nove kako bi se zadovoljila potražnja. Novac koji je omogućio ovaj stambeni mjehur dolazio je od velikih banaka. Banke su nudile kredite s vrlo niskim kamatama bez da su vodile računa o tome hoće li dužnici uopće moći vratiti te kredite. Ovakvi visokorizični krediti bili su izvor prihoda za banke, naime kod osiguranih hipoteka, a svi su rizični krediti bili i osigurani, pravilo je da su „prinosi na kredite obrnuto proporcionalni kvaliteti kredita: što je dužnik jači, to je manji prinos i vice versa“ (Altman, 2009: 4). Ovaj novi priljev novca za stanovništvo koje se uglavnom lako odlučivalo na povoljne kredite, kako u Sjedinjenim državama, tako i u Europi, uzrokovao je neočekivan porast cijena nekretnina – no, kad je taj mjehur cijena eksplodirao, uzrokovao je i kolaps sustava rizičnih osiguranih kredita stvaranih od 2003. do 2006. godine i ozbiljno poljuljao cijeli financijski sektor. O opasnosti u kojoj se svjetski financijski sektor

našao možda najbolje svjedoči bankrot velike investicijske banke Lehman Brothers. Kako bi se izbjeglo potpuno urušavanje financijskog sektora, američka vlada odlučila je velikim bankama, koje su svojim rizičnim poslovanjem i prouzrokovale krizu, pomoći financijskim injekcijama. Goleme količine novca slile su se iz proračuna na račune banaka.

Lakomisleni postupci doveli su do nezadovoljstva građana koji su formirali razne oporbene organizacije, a možda najpoznatija od svih svakako je Occupy Wall Street. Metonim „Wall Street“ iz imena pokreta odnosi se na bankarsko-investicijski sektor koji ima sjedište na američkom Wall Streetu. Pokret se proširio u preko 100 gradova Sjedinjenih država, ali i globalno.

Ono što pokret čini zanimljivim za ovaj rad jest sama globalnost pokreta kao i donekle iznenađujuća činjenica da nije zaživio u Hrvatskoj. Tvorci pokreta za svoju početnu postavku uzimaju mogućnost svijeta u kojemu bi svatko imao pravo zauzimati javni prostor sigurno, a to ujedno smatraju i ključnim za izgradnju jakog i dugotrajnog pokreta. Za nas je ova postavka važna zbog stvaranja pseudojavnog prostora na Radničkoj cesti koji građani ne doživljavaju kao takav. Moćne financijske institucije koje ovdje djeluju jedan su od uzroka, ali čini se da građani to nisu percipirali.

6.3.3. GENTRIFIKACIJA – ISELJAVANJE RADNIČKE KLASI S RADNIČKE CESTE

Pri izgradnji modernih objekata nije se obraćala pretjerana pozornost na industrijsko nasljeđe Radničke ceste – ostatci industrijske arhitekture porušeni su kako bi se na njihovim parcelama podigle visoke, staklene građevine koje se ne uklapaju u ostatak kvarta. U ulicama koje presjecaju Radničku cestu nalazi se niz malih, neuglednih kuća izgrađenih za nekadašnje radnike tvornica s ovog područja. Neugledno naselje kroz koje ide Radnička cesta, Kanal, najbolje je dočarati Petrinim riječima:

„Kad bih išla nekud pješke, uvijek, ali stvarno uvijek bih išla rutom Vukovarska-Držićeva, nikad preko Kanala. Mislim da je to prvo što te roditelji nauče kad odrastaš na ovom području“.

SLIKA 8 i SLIKA 9: moderne zgrade naslanjaju se na starije obiteljske kuće vidno lošije kvalitete (fotografirala autorica)

Ovakvom izgradnjom zanemaruje se bogato industrijsko nasljeđe i kulturni potencijal ovoga područja koje se pokušava pretvoriti u središnju poslovnu zonu po uzoru na globalne gradove. Urbana regeneracija, to jest „strukturna i funkcionalna izmjena koju određenih dijelova grada koju financiraju privatni (korporativni), a nekada i državni akteri“ (Čaldarović i Šarinić, 2009: 369) proces je koji možemo locirati na ovom području čim uočimo kontrast između oronulih ostataka industrijskih postrojenja i novoizgrađenih modernih objekata. Ovakvi projekti urbane regeneracije koji uglavnom zanemaruju zatečeno stanje stvari „privlače mnogo pažnje i velike investicije, ali takav njihov razvoj uzrokuje gentrifikaciju“ (Cizler, 2012:224).

Pojam gentrifikacija označava procese „kojima se čitava gradska naselja, jeftinije i infrastruktorno skromnije kvartove naseljene radničkom klasom ili mlađim boemski

nastrojenim kontrakulturnim umjetnicima, aktivistima i skvoterima postupno, ali sigurno preuzimaju od strane pripadnika dobrostojeće više srednje klase, što za posljedicu ima promjene klasne i društvene strukture tih mjesta“ (Hromadžić, 2011:215). Svirčić Gotovac (2010: 199) tvrdi kako su „gentrifikatorima centralni ili stariji dijelovi grada iznimno atraktivni i profitabilni pa putem vlasništva ili u suradnji s različitim gradskim institucijama ulažu značajna sredstva mijenjajući izgled tih gradskih četvrti, kako u estetskom i urbanističkom, tako i u strukturnom smislu. Navedena središta postaju poslovna, komercijalizirana, ali i rezidencijalna, a privlače više slojeve stanovništva“. Glavna obilježja gentrifikacijskog procesa jesu (Warde, 1991; prema Svirčić Gotovac, 2010: 201):

- razmještaj i zamjena jedne grupe stanovnika drugom koja je višega društvenog statusa
- transformacija izgrađene okoline – stambene, koja se obnavlja, a nove uslužne djelatnosti pristižu (trgovine, kafići, restorani i sl.)
- pojava novoga urbanog životnog stila (kvalitete života) kojega obilježava potrošački obrazac
- porast vrijednosti imovine i nekretnina.

U ovoj bivšoj industrijskoj i radničkoj ulici otvoreni su potrošački centri poput Green Golda, poslovnice većine banaka koje posluju u Hrvatskoj, poslovnice i uredi raznih korporacija, poput tvrtke Nanobit koja zapošljava neke od vodećih IT stručnjaka i mladih profesionalaca. U ovoj ulici nalazi se i preko nekoliko restorana koji donose najrazličitije kuhinje svijeta – libanonsku, francusku, bavarsku, japansku, kinesku pa sve do bosanske. Ovakva raznovrsnost restorana na tako malom području nije uobičajena ni za centar grada. Cijene u restoranima na Radničkoj cesti mogli bismo svrstati u srednju do skuplju kategoriju za Zagreb. No, nameće se pitanje kome je to namijenjeno ako se prisjetimo kvarta koji okružuje Radničku cestu i nameće li se to novi urbani životni stil u ovome području?

Cijene nekretnina na Radničkoj cesti mogu se uspoređivati samo s onima u užem, najskupljem centru grada. Stan od 57 metara kvadratnih u novoizgrađenoj stambeno-poslovnoj zgradi prodaje se po cijeni od 130.000 eura⁹, što znači da kvadrat toga stana prelazi cijenu od 2 000 eura. Zbog porasta cijena nekretnina, podižu se i najmovi na području oko Radničke ceste pa si tako „stanovništvo s nižim primanjima više ne može priuštiti rastuću cijenu života u gentrificiranim naseljima i njihova se demografska struktura u relativno kratkom periodu mijenja“ (Hromadžić, 2011: 215). Ovako visoke cijene nekretnina nužno

⁹ Prema agenciji za nekretnine Orbit, <http://www.orbit-nekretnine.hr/hr/zg/prodaja/stanovi/detalji/4143/trackEvent#.Vi0XE25u61R>, pristupljeno 8.9.2015.

znače da, koliko god paradoksalno zvučalo, pripadnici radničke klase više ne mogu sebi priuštiti stanovanje na Radničkoj cesti.

Lara, sudionica intervjua, predstavница mladih profesionalaca koji rade na Radničkoj, koja smatra kako se nalazi negdje u srednjoj do višoj srednjoj klasi s obzirom na primanja i zanimanje kojim se bavi, razmišlja o preseljenju na ovo područje:

„Dosta ekipe s posla putuje iz zapadnog dijela grada pa se znamo dogovoriti za carpool, ali sad sam počela gledati stanove ovdje jer mi je vrijeme za odseliti se polako. Ima sad par okeja zgrada, cijene jesu malo više od očekivanog, ali uštedim na prijevozu.“

„Stječe se dojam da, na primjeru Zagreba (op.a. i Radničke ceste), osim što je moć privatnih investitora i njihovo okupiranje urbanoga prostora povećano, oni uglavnom jedini i grade jer je uloga države svedena na najmanju mjeru“ (Svirčić Gotovac, 2010: 201) pa tako u Radničkoj cesti najosnovnija infrastruktura o kojoj brine Grad, poput kolnika i nogostupa, ne prati razvoj CBD-a. Oštećenja kolnika su vidljiva i brojna, biciklistička trasa ne postoji, a ova je ulica daleko od toga da bismo je nazvali bilo kakvim čvorištem javnoga prijevoza. Osjeća se manjak mjesta kojima jedina svrha nije stvaranje profita, kao kulturalnih ustanova ili uređenih parkova. U ovoj ulici ne postoje nikakvi izlozi koji bi privukli prolaznike, kao ni parkovi koje bi građani mogli koristiti, a vjerojatno zato prolaznika ili šetača na Radničkoj cesti ni nema.

Ovdje se opet nameće pitanje iskoristivog javnoga prostora koji je procesom regeneracije nestao s Radničke ceste. „Pravi javni prostor je mjesto gdje se gradski život lako manifestira, gdje nije skučen u predisplanirane rasporede. Javni prostor ima svoju prošlost, tradiciju, slojeve, pun je uspomena prošlih generacija“ (Čaldarović i Šarinić, 2009: 376), a javni prostor Radničke ceste upravo je odsječen od takvih mogućnosti. Ako na ulicu i njen pločnik gledamo kao na javni prostor, prvo što nedostaje za manifestaciju urbanog gradskog života su ljudi. Vrijeme kada je na Radničkoj cesti mogli susresti prolaznike je vrijeme gableca na sunčan dan kada zaposlenici užurbano izlaze iz modernih objekata kako bi si pribavili obrok. Obično izlaze u skupinama i imaju unaprijed isplaniran smjer kretanja. Susreti s poznanicima jesu uobičajeni, ali komunikacija uglavnom staje na pozdravu. Što se tiče starijih generacija koje bi mogle imati uspomene s ovog područja, njih zapravo nema. Najčešći su njegovani ljudi u dobne skupine od kasnih dvadesetih pa do srednjih godina, prema čijoj odjeći možemo zaključiti da su pripadnici srednje do više srednje klase, koji su u pravilu zaposlenici neke od firma.

6.3.4. MOGUĆNOSTI OTPORA

Nakon mladih profesionalaca koji rade ovdje, razgovarala sam i s muškarcem koji živi u blizini. On je kazao:

„Ma kakva poslovna zona, nitko od dečkiju s kvarta se tu nije zaposlio. U tim firmama samo Bandićevci rade pošto je Bandić sve kaj je vrijedio i porušio da bi se ovaj horor izgradio, kao i one fontane njegove. Ma uništio nam je kvart.“

Iako vidno iznerviran i samim pitanjem o poslovnoj zoni u blizini njegove kuće, priznao je kako nikada nije učinio ništa kako bi spasio kvart, no i sam otpor prema problematiziranju ovog pitanja možemo protumačiti kao osjećaj bespomoćnosti pred promjenama koje se događaju.

Osim udruge Queer Zagreb ovim se problemom propadajućih tvorničkih objekata na Radničkoj cesti na neki način pozabavio i Mario Petreković. Osebjuna televizijska ličnost, Mario Petreković, 2009. godine od grada Zagreba unajmio je prostor bivše tvornice Katran¹⁰ u kojemu sada živi i organizira tulum. U prostoru tvornice Katran organizirane su i brojne javne izložbe od kada ju je Petreković unajmio, a jedna od njih bila je i izložba radova nastalih unutar projekta *Building blocks* koji „je usmjeren na jačanje urbanog aktivizma mladih i promišljanja o idealnim prostornim sadržajima koje im njihov grad/čtvrta treba pružiti“¹¹. Svjesno ili nesvjesno, Petreković je tako zauzeo prostor tvornice u propadanju i otvorio ga za građane i promišljanje o prostoru. Ovo se zauzimanje tvornice i njeno otvaranje građanima dogodilo sasvim legalno pošto Petreković za korištenje prostorija bivše tvornice Katran, to jest život u njima, gradu plaća najamninu.

Njegov je dom postao omiljeno okupljalište zagrebačkih urbanih mladih ljudi koji se inače možda i ne bi našli na Radničkoj cesti u nekom drugom klubu poput Green Golda. Razlike između Katrana i Green Gold kluba su brojne, oskudni tvornički stil u Katranu naspram skupljeg i dotjeranijeg interijera GG kluba, glazba koja se pušta u Katranu je strana komercijalna ili donekle *underground* domaća glazba, dok GG poziva na nastupe u živo domaćih zabavnjaka, klapa ili tamburaških sastava, a cijene pića – alkoholnih i bezalkoholnih – u Katranu su nešto niže. Kontrast koji vidimo šetajući Radničkom cestom – gdje s jedne strane imamo propalu industriju, a s druge financijski i IT sektor u svom sjaju velikih

¹⁰ Mediji su popratili ovo useljenje, postoji više izvora: <http://www.jutarnji.hr/mario-uveo-struju-i-vodu-u-svoj-veliki-tvornicki-stan/309787/>, pristupljeno 15.9.2015.

¹¹ M.K. za portal Culturenet, <http://www.culturenet.hr/default.aspx?id=61216>, pristupljeno 1.11.2015.

staklenih površina možemo tako i osjetiti na noćnoj *party* sceni. Dok se na sjeveroistočnoj strani etablirao klub Katran koji privlači mlađu populaciju i uglavnom pripadnike subkultura, na jugozapadnoj strani noćni klub unutar Green Gold centra privlači uglavnom ljude u odjelima, koji navrate poslije posla.

Noćni klub Katran tako možemo čitati kao kontrast moćnim financijskim institucijama i drugim tvrtkama, ali i vladajućoj strukturi Grada Zagreba, koji izgradnjom uredskih prostora, a popratno i luksuznih objekata za stanovanje i provođenje slobodnog vremena pokušavaju istjerati radničko stanovništvo s područja koje okružuje Radničku cestu kako bi u potpunosti uspjeli razviti zagrebački *City*. Ovaj oblik otpora šalje zagrebačkoj javnosti jasnu poruku o tome kako se ovaj dio grada može reurbanizirati i na drugačiji način, ne samo potpunim razrušavanjem industrijskog nasljeđa. Urbana noćna scena grada dobila je zanimljiv dodatak, a propala tvornica počela proizvoditi zabavu i kulturu.

Slika 10: fotografija prikazuje kontrast između oronule zgrade bivše tvornice Katran (unutar koje djeluje klub) i imponantnim PBZ centrom s druge strane Radničke ceste (fotografirala autorica)

6.3.5. GLOBALNO SUSREĆE LOKALNO – MOGUĆNOST LOKALNOG OTPORA GLOBALNOM

Što se tiče idealnog stanovnika Radničke ceste i okolice, kao i područje, taj idealtip se bitno promijenio u posljednjih desetak godina. Iz onoga što smo zamjetili na terenu i pročitali u literaturi možemo zaključiti kako je idealni tip i dalje radnik koji bira ovo područje zbog blizine ureda. Više nije riječ o tvorničkome radniku, već visokoobrazovanoj osobi koja radi u financijskom ili IT sektoru. Takva osoba zarađuje nešto više od hrvatskog prosjeka kako bi si

uopće mogla priuštiti stanovanje u ovoj reurbaniziranoj četvrti. Vjerojatno nema djecu, pošto ovdje nema ni potrebnih sadržaja za odrastanje djece, poput vrtića i škola, a ni parkova i igrališta u kojima bi djeca mogla provoditi svoje slobodno vrijeme. Ovakav idealtipski konstruk stanovnika Radničke vraća nas na pitanje gentrifikacije jer „proces gentrifikacije danas većinom potiče nova klasa stanovnika tzv. poslovno-menadžerska koju čini mlada, radno aktivna populacija, visokoobrazovana, samačka ili bez djece i zaposlena u visokosofisticiranim djelatnostima tercijarnog i kvartarnog sektora“ (Svirčić Gotovac, 2010: 202).

Već spomenuti arhitekt Hrvoje Hrabar nešto je slikovitije opisao idealnog stanovnika:

„On je, principijelno, hrvatski izdanak korporativnog svijeta. Vrlo zadovoljan jer mu je financijska situacija višestruko bolja nego kod standardnih građana, on niti ne pomišlja da bi tramvajem zamijenio svoj auto više srednje klase koji za njega otplaćuje međunarodni kapital ili odvjetnička praksa. Zapravo, sasvim mu odgovara da mu jutarnju nervozu u prometnoj gužvi dodatno ne zagorčavaju pješaci, biciklisti i djeca, dok mu zastaje dah prolaskom uz izlog Aston Martina. Taj idealni korisnik provest će dan u krletci ureda kompanije, iza pročelja odgovarajuće cijene i tekture, eventualno usput nekoga fascinirati poznavanjem libanonskih specijaliteta ili južnoafričkih vina, uz žuborenje fontana na Plazi. Uvečer će pak rado olabaviti kravatu koja ga cijeli dan steže i zaboraviti muku vlastitih stopala u dizajnerskim cipelama, u klubu internacionalnog imena, uz lošu regionalnu muziku i preskupo piće. Pogledamo li iz njegove perspektive, ovaj ulični potez, brak globalističkog junk spacea i sasvim autentičnog provincijalizma, odjednom postaje sasvim smislen“¹².

Hrabar negativno gleda na ovaj *brak globalističkog junk spacea i sasvim autentičnog provincijalizma* pa čak i koristi ove negativne, ali slikovite konstrukcije, no nameće se pitanje nije li to zapravo jedino što je moglo nastati? Nije li Radnička cesta zapravo primjer globalizacije – spoja globalnoga i lokalnoga, to jest integracije globalnoga u lokalno koje je donjelo jedinstvene rezultate i jedinstven izgled ovoga područja.

Skloni smo misliti kako „globalizacija ne proizvodi homogenost već nas upoznaje sa većom raznolikošću“ (Sykora, 1994: 1162) i kako na području Radničke ceste možemo doživjeti tu raznolikost barem u najbanalnijem obliku – kroz svjetske kuhinje koje nude već spomenuti restorani. Sykora (ibid) ide dalje i govori kako materijalne strukture i kultura lokalnih mjesta uključenih u proces globalizacije predstavljaju mješavinu interesa ljudi s različitim

¹² Korana Sutlić za Globus, <http://limun.hr/main.aspx?id=776512>, pristupljeno 31.8.2015.

mogućnostima mobilnosti i s različitim doživljajem mjesta, a „na suvremeni proces lokalnog restrukturiranja utječu interesi onih pojedinaca i grupa koji su više uključeni u globalne odnose i koji intenzivno doživljavaju i doprinose procesu sažimanja vremena i prostora te prema tome imaju odlučujuću kontrolu nad prostorom“ (ibid). Kao što smo već naveli, za pojedince koji imaju resurse i mogućnosti postoji kompresija vremena i prostora, a pošto oni sudjeluju u lokalnom restrukturiranju, u mogućnosti su nametnuti tu kompresiju i globalizacijskim gubitnicima tako da približe svijet njima.

Kao ni globalizacija, prostorno-vremenska kompresija ne događa se svima i ne utječe na sve sfere društvenog života i zbog toga dolazi do nove društvene podjele prostora. Sykora (1994: 1161) prostor Praga dijeli na tri skupine koje se mogu primijeniti i na prostor Zagreba:

- prostor menadžera čija prisutnost doprinosi sažimanju vremena i prostora – to je Radnička cesta kao mreža vrhovnih poslovnih i vladinih institucija, hotela, konferencijskih centara, koji su zahvaljujući telefonima, elektronskoj pošti, taksijima i zračnoj luci povezani sa sličnim mjestima u drugim centrima
- prostor prosječnog građanina koji je okarakteriziran smanjenom osobnom uključenosti u sažimanje vremena i prostora – to je Zagreb kao točka u kojoj se susreću istok i zapad, viđen kroz osobno iskustvo praznika u inozemstvu ili *shopping* izlet u Austriju ili Italiju
- na dnu hijerarhije moći u sažimanju prostora i vremena prostor je nisko plaćenih, slabo obrazovanih i starijih građana koji ne sudjeluju u procesu globalizacije – no čak se i njihov geografski ograničen prostor dnevne rutine mijenja i te promjene su van njihove moći jer ih uzrokuju veće globalne sile.“

Prema ovome možemo zaključiti kako je uglavnom slabo plaćenim stanovnicima zagrebačkog kvarta koji okružuje Radničku cestu globalizacija nametnuta i dovedena pred prag u vidu modernih staklenih građevina kakvih do prije desetak godina nije bilo ni u Zagrebu, a ni u njihovom kvartu, u vidu stranih restorana, stranaca koji prolaze ispred njihove kuće kako bi došli do objekta u kojemu imaju sastanak, no stanari ostaju izmješteni jer u te procese nisu uključeni iako im se događaju pred očima. Kao i Ursić (2009, 1147) slijedom navedenog zaključujemo da “mjesto danas karakterizira napetost između onoga što jest, što bi trebalo biti i onoga što od njega čine kretanja globalnoga kapitala i moći. Ljudi još žive u mjestima, no funkcije i moći društava organizirane su u prostoru tokova, što mijenja značenje i dinamiku mjesta“.

7. ZAKLJUČAK

Ovo istraživanje pokazalo je da prostorno-vremensko sažimanje označava krucijalnu društvenu transformaciju industrijskog prostora u postindustrijski. Istraživanje je relevantno jer pokazuje da olakšavanje komunikacije, poslovanja i prijenosa informacija te fizičke mobilnosti podupirane kroz razvoj poslovne zone ili *business district*-a nužno ujedno znači i sve veću nedostupnost novostvorenih resursa onima koji ne sudjeluju u poslovanju. Navedeni resursi proizvode se kao nužna infrastruktura središnje poslovne zone grada, a to su multietnički restorani, profinjeni klubovi te uslužne jedinice poput praonica odjeće, servisa za čuvanje djece, modernih teretana i drugo. Zbog njihove cijene, ali i samog uglađenog i profinjenog izgleda ovakve uslužne jedinice nisu na raspolaganju svim stanovnicima.

U slučaju poslovne zone na Radničkoj cesti koja je nastala u radničkom i nešto siromašnijem zagrebačkom kvartu navedena nedostupnost novonastalih resursa generira i gentifikaciju to jest iseljavanje starosjedilačkog siromašnijeg stanovništva. Kao zamjena za one koji su odselili, ovamo sada doseljavaju profesionalci koji rade u obližnjim tvrtkama. Slijedom sažimanja prostora i vremena koji se sažimaju uglavnom za bogate koji umjesto javnoga prijevoza koriste osobni automobil, često lete van grada i ne povezuju se s lokalnom „kvartovskom“ zajednicom za siromašne se događa upravo suprotno – oni su s ove lokacije koja je u pješačkoj blizini stare gradske jezge i u neposrednoj blizini poslovne zone prisiljeni preseliti na neku udaljenu lokaciju, na margine grada. Ova će se tendencija marginalizacije siromašnijeg stanovništva nastaviti s rastom zagrebačke poslovne zone.

Promjene uočene na zagrebačkoj Radničkoj cesti javljaju se slijedom globalizacije koja čini sve dijelove zemlje više ili manje ovisnima o nekim udaljenim mjestima. Kapitalizam kao jedan od glavnih pokretača globalizacije zahtjeva otvoreno svjetsko tržište koje radi bez prestanka. U službi kapitalizma i globalizacije nove su tehnologije poput satelitskog prijenosa podataka, aviona, interneta ili pametnog mobilnog telefona uzrokovale sažimanje vremena i prostora, značajno smanjenje vremena potrebnog nekoj poruci, robi ili čak čovjeku da pređe neki put. Zbog toga često čujemo kako ćemo za pet, deset ili više godina poslove raditi od kuće ili iz bilo koje točke na zemlji koju odaberemo sami, no s druge strane činjenice koje iznosi Sassen govore kako centralizacija i emigracija stanovništva u globalne gradove nikada nisu bile jače. Tako postoje tri najveća globalna grada New York, London i Tokio u čijim se poslovnim zonama donose odluke o globalnom tržištu, odluke koje utječu na cijeli svijet. U

doba propagirane globalizacije i sažimanja, tako postajemo svjedocima nejednakog razvoja i centralizacije moći.

Zagreb je jedan od gradova koji služi velikim centrima moći i zbog toga mu je potrebna središnja poslovna zona u koju bi smjestio sav hardver i softver potreban za uspostavljanje instantnih veza sa svijetom. Ovaj rad pokušao je istražiti nedavne događaje – izgradnju poslovne zone – koja je promijenila oblik prostora Radničke ceste i razumjeti utjecaj tih promjena na lokalno stanovništvo. Naime, nastanak i razvoj središnje poslovne zone dogodio se jako velikom brzinom, u posljednjih desetak godina ovdje se izgradilo mnogo objekata koji nisu pratili dotadašnji tip gradnje. Kako je riječ o uglavnom poslovnim i uredskim prostorima oni su za sobom povukli i bolje plaćene, visoko specijalizirane pojedince iz svih krajeva, kako Zagreba i Hrvatske tako i svijeta. U razvoju ove poslovne zone nije se posvetilo previše pažnje zatečenom stanju; propaloj industriji i radničkom stanovništvu naseljenom oko nekada uspješnih tvornica. Uništeni ostaci industrije nikako ne mogu proizvesti kapital koji bi služio razvoju grada pa se grad okreće, trenutačno najmoćnijima i najprofitabilnijima, tercijarnom i kvartarnom sektoru, kojima ustupa ovaj prostor te stječe određeni profit. Sve to utjecalo je na osjećaj za mjesto lokalnog stanovništva koje se nije dobro prilagodilo na iznenadne promjene.

Promjene su mogle ići i u drugom smjeru, umjesto rušenja starih pogona, objekte se moglo prenamjeniti i uključiti lokalnu zajednicu u događaje u njima. Na ovom prostoru nedostaje kulturnih i zabavnih sadržaja, kao i uređenih parkova, koji bi mogli služiti za razvoj osjećaja zajedništva u lokalnoj zajednici. Nove zgrade izgrađene na ovom području sve su u službi stvaranja profita. Ovaj rad tako dolazi do zaključka da u proces reurbanizacije ovog područja lokalna javnost nije bila uključena već su gradske vlasti, donositelji politika i odluka o urbanizaciji pokleknuli pred privatnim kapitalom. Slučaj Radničke ceste nije prvi takav slučaj u Zagrebu – slična, nazovimo nasilna, reurbanizacija dogodila se i s Varšavskom ulicom i Cvjetnim trgom. Razlika između ova dva slučaja bila je u tome što stanovništvo s područja Radničke ceste nikada nije pružilo značajniji otpor. Možemo nagađati o razlozima iz kojih je otpor izostao – jedan od njih zasigurno je i slabiji socio-ekonomski status stanovništva ovog radničkog kvarta u usporedbi sa stanovništvom centra ili lažno predstavljanje objekata u izgradnji – no to bi mogao biti predmet nekog sljedećeg rada.

Dokaz da se zbilja moglo krenuti u drugom smjeru je i već spomenuti Petreković koji je sam, bez podrške vladajućih struktura grada ili većeg kapitala, zauzeo prostor tvornice Katran i otvorio ga lokalnom stanovništvu. Svjesno ili nesvjesno on je tako stao u obranu Radničke

ceste od krupnog kapitala koji je ovaj prostor počeo gledati kao priliku za zaradu i tako izmjestio lokalno stanovništvo. Petreković je u *svom* Katranu ponudio više kulturno-obrazovnog sadržaja od svih firmi koje se nalaze u Radničkoj cesti zajedno, a stavio je ovu ulicu i na kartu zagrebačkog noćnog života.

Reurbanizacija ovog prostora daleko je od danas popularnog nizozemskog koncepta pametnoga grada. „Pametani grad odlikuje se uštedama, manjim opterećenjima na okoliš, poboljšanom prometnom cirkulacijom, odgovornim korištenjem resursa, povećanjem sudjelovanja stanovništva u odlučivanju te poboljšanjem usluga gradskih službi“ (Duić, 2015: 5). Ovdje se resursi nisu koristili odgovorno, prometna cirkulacija nije poboljšana, već često dolazi i do zagušenja, a stanovništvo uopće nije sudjelovalo u planiranju ni odlučivanju. Jedina odlika pametnog grada ostvarena na Radničkoj cesti je manje opterećenje za okoliš jer je novonikli tercijarni i kvartarni sektor ekološki prihvatljiviji od industrije. No razvoj u pametni grad nameće se i kao jedino rješenje problema ovog prostora. Sva potrebna logistika za razvoj u smjeru pametnoga grada sada se nalazi na Radničkoj cesti; tu su IT tvrtke, financijski stručnjaci, odvjetnici i građevinske tvrtke koje bi u suradnji s lokalnim stanovništvom mogle stvoriti platformu za povezivanje, razmjenu ideja i suradnju. Na taj bi način ljudi koji su se slučajno našli zajedno u ovome prostoru mogli njegov daljnji razvoj učiniti održivim i prihvatljivim jer "ako se između ta dva oblika prostora (op.a. prostor poslovne zone u radničkom kvartu) namjerno ne izgrade kulturni i fizički mostovi, možda idemo ususret životu u paralelnim svjetovima čija se vremena ne mogu susresti jer su zakrivljena u različitim dimenzijama društvenoga hiperprostora" (Castells prema Ursić, 2009: 1139).

8. LITERATURA

- Altman, R.C. (2009) „The Great Crash, 2008: A Geopolitical Setback for the West“ u *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 1, 2-14.
- Benaković, S. (2012) *Promjene u prostornoj strukturi gradske četvrti Trnje* Diplomski rad
- Berry, C., Harbord, J., Moore, R. (2013) *Public Space, Media Space*, New York: Palgrave Macmillan.
- Castells, M. (1993) „European cities, the informational society, and the global economy“ u *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 84, No. 4, 247-257.
- Castells, M. (1996) *The Information Age: Economy, Society and Culture – Volume 1: The Rise of the Network Society* Oxford: Blackwell.
- Cizler, J. (2012) „Urban regeneration effects on industrial heritage and local community – Case study: Leeds, UK“ u *Sociologija i prostor*, Vol.50, No.2, 223-236.
- Čaldarović, O. i Šarinić, J. (2009) „Prvi znaci gentrifikacije? Urbana regeneracija u tranzicijskom društvu: slučaj Hrvatske“ u *Sociologija i prostor*, Vol.46, No.3/4, 369-381.
- Duić, M. (2015) „Misija pametnog grada: Održivi gospodarski razvoj i kvalitetniji život“ u *Poslovni dnevnik*; specijalno izdanje *Gradovi budućnosti*, 4-7.
- Förnas, J. (2006) „Introducing MediaCities“ ESF-LiU Conference *Cities and Media: Cultural Perspectives on Urban Identities in a Mediatized World*, Vadstena.
- Georgiou, M. (2013) *Media and the City – Cosmopolitanism and Difference* Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity* Cambridge: Polity Press.
- Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change* Cambridge, MA and Oxford: Blackwell.
- Hepp, A. (2010) „Researching mediatised worlds: non-mediacentric media and communication research as a challenge“ u *Media and Communication Studies Interventions and Intersections*, 37-48.
- Hoyler, M. i Watson, A. (2012) „Global Media Cities in Transnational Media Networks“ u *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 104, No. 1, 90-108.
- Hromadžić, H. (2011) „Kooptacija kao intrinzični fenomen kapitalističkog sustava: primjer alternativno-supkulturnih praksi“ u *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, Vol.20 No.2, 207-221.
- Hubbard, P. (2006) *The City* London i New York: Routledge.

- Krajina, Z. (2014) *Negotiating the Mediated City: Everyday Encounters with Public Screens* New York i Oxon: Routledge.
- Liao, T. i dr. (2012) „Social Behavior in Public Spaces in a College Town“ u *Sociologija i prostor*, Vol.192 No.1, 3-26.
- Massey, D. (1991) „A Global Sense of Place“ u *Marxism Today*, 24-29.
- McLuhan, M. (2008) *Razumijevanje medija* Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga
- Moore, S. (2005) *Media/Theory, Thinking about media and communications* London i New York: Routledge.
- Morin, E. (2002) „The Multidimensional Method“ u Highmore, B. (ur.) *The Everyday Life Reader* London and New York: Routledge, 153-160.
- Mrak-Taritaš, A. (2008) „Urbanistički plan uređenja, uloga i značenje na primjeru Grada Zagreba“ u *Prostor*, Vol. 36, No. 2, 232-245.
- Nadilo, B. (2013) „Rekonstrukcija dijela Radničke ceste u Zagrebu: jedan od najvažnijih infrastrukturnih zahvata“ u *Građevinar* Vol. 65, No. 9, 841-849
- Newbold, C., Boyd-Barrett, O., Van der Bulck, H. (2002) *The Media Book* London: Arnold
- Peruško, Z. (2003) „Medijska koncentracija: izazov pluralizmu medija u Srednjoj i Istočnoj Europi“ u *Medijska istraživanja*, Vol. 9, No. 1, 39-58.
- Sassen, S. (1991) *The Global City: New York, London, Tokio* New Jersey: Princeton University Press.
- Sassen, S. (2002) „Locating cities on global circuits“ u *Environment&Urbanization*, Vol. 14, No. 1, 13-30.
- Slavuj, L., Cvitanović, M., Prelogović, V. (2009) „Emergence of Problem Areas in the Urban Structure of Post-Socialist Zagreb“ u *Spatium International Review*, No. 21, 76-83.
- Svirčić Gotovac, A. (2010) „Aktualni revitalizacijski i gentrifikacijski procesi na primjeru Zagreba“ u *Sociologija i prostor*, Vol. 187, No. 2, 197-221.
- Swyngedouw, E. (1992) „The Mammon quest. `Globalization', interspatial competition and the monetary order: the construction of new scales“ u Dunford i Kafkalas (ur.) *Cities and Regions in the New Europe: The Global-Local Interplay and Spatial Development Strategies*, London: Belhaven Press. 39-67.
- Sýkora, L. (1994) „Local Urban Restructuring as a Mirror of Globalisation Processes: Prague in the 1990s“ u *Urban Studies*, Vol.31 No.7, 1149-1166.

Taylor, P.J. (2011) „Advanced Producer Service Centres in the World Economy“ u Ni, Derudder, Hoyler, Huang, Witlox (ur.) *Global Urban Analysis: A Survey of Cities in Globalization*, London: Earthscan, 22-39.

Ursić, S. (2009) „Mjesta i nemjesta u suvremenim konceptualizacijama prostora“ u *Društvena istraživanja*, Vol. 104 No. 6, 1131-1151.

Vresk, M. (2002) *Grad i urbanizacija: osnove urbane geografije* Zagreb: Školska knjiga

Vukić, F. (2007) „Identitet, plan i tradicija“ u *Monografija u povodu pedesete obljetnice; Urbanistički zavod grada Zagreba*, 11-21.

Walsh, D. (2006) „Doing ethnography“ u Seale, C. (ur), *Researching Society and Culture*. London: Sage Publications, 225-237.